

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА И СРАВНИТЕЛНО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

ЕЛЕНА СЛАВОВА ГЕТОВА

**СОЦИОКУЛТУРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ
ПРИСЪСТВИЯ НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА
КНИГА В БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА
ОТ XIX И XX ВЕК**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ
НА НАУЧНАТА СТЕПЕН „ДОКТОР НА НАУКИТЕ“**

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2. 1. Филология
Научна специалност: Българска литература

ПЛОВДИВ, 2016

Безспорен факт е, че от дълбока древност писмените свидетелства за човешката мисъл и дейност и респектът към тяхното съхраняване за поколенията пораждат идеята за създаване на хранилища на ценния интелектуален опит на човечеството. Светилища на познанието, места на съхранената памет, хетеротопии, утопични места, лабиринти и огледала са малка част от метафоричните назовавания и метонимичните категоризации на библиотеките. Не по-малко обрасла с метафорични значения е книгата. От възникването на писмеността и превръщането ѝ в културен факт до днес не е стихнал интересът към търсене на смисъла на книгата, на философското разполагане на познанието, което носи в полето както на метафоричното, така и на реалното си значение.

Присъствия на книгата: методологически ориентири и научни цели е уводът към предложения дисертационен труд. В него са изброени конкретните научни *цели*, водещите принципи при осъществяването на *композиционните решения*, както и *методологическите подходи* на осъществената работа. **Цел** на изследването е *потенциалът на възрожденската книга: как тя се вписва в социокултурното и в литературното поле като обект* със собствени смислови послания. **Методологическата матрица** е тази на социологическото изследване на литературата и същевременно търсенето на социологическите явления и пластове в литературния текст. Социологическият подход „обръща акорда, разклаща обикновената йерархия на смислите, за да се конструира във *фундаментален смисъл*..“ (Бурдийо). *Методологията на социологическото изследване* на литературния факт конструира тук *фундаментален смисъл* на присъствията на възрожденската книга, смисъл, който е показано как се конструира в хода на дисертационното изследване.

ЧАСТ ПЪРВА – СОЦИОЛОГИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА, съдържа два раздела: първият раздел е назован **Щрихи от дисциплинарното**

поле на френската изследователска традиция. Социологията на литературата има за изследователска цел представянето на литературния факт като социален. Тази твърде обща и добре позната формулировка предизвиква естественото прецизиране на *двусъставността* (двуплавноста) на проблема: литературата като социално явление, в което вземат участие множество институции и индивиди, регламентиращи съществуването на литературната продукция; и вписването на представи за една определена епоха и свързаните с нея въпроси на социума в литературните текстове.

Като композиционен модел на тук предложени хронологически подстъп към щрихи от дисциплинарното поле на социологията на литературата във Франция послужиха много от водещите научни позиции в това поле. В този смисъл в дисертационния труд е отделено внимание на едно от най-актуалните изследвания в тази област – това на Жизел Сапиро, „Социология на литературата“ от 2014 година.

Предложеното на страниците в този раздел няма за цел да припомни и преговори утвърдени вече истини в научното познание. Решението тук да се представят някои *водещи научни тези* в литературната социология от момента на институционалното ѝ налагане до нашата съвременност с оглед на *френската изследователска традиция* е научно аргументирано. Различните институти по света, които се занимават със социология на литературата, придават различен профил и акценти на своите занимания. Така се говори за различни школи, сред които с особен принос са немската, американската, испанската, френската. Това разделение личи най-видимо в развитието на науките за история на книгата и четенето като своеобразни дялове на социологията на литературата. Сред тези изследвания научните постижения на представителите на френската школа имат *основополагащо и водещо* значение. Но не само това е причината да се насочим към дисциплинарното поле на френската школа. В дисертационния труд се проследяват именно онези

подстъпи към литературния факт като социален, които имат важно значение за аргументацията на научните тези в предложеното изследване. Френската социология на литературата предлага широки възможности за приложимост. Тук *основните методологически процедури, изборът на проявления на социокултурните и на литературните присъствия на възрожденската книга, открояването на конкретиката на тези проявления, научните стратегии към значими проблемни ядра в разбирането на литературата като социален факт* са усвоени от френската школа. В дисертацията правим точно този неслучаен избор на френската традиция, защото сме убедени в неговата функционалност, и един от изследователските приноси тук е именно търсенето на приложимост на водещи *методологически стратегии* от тази традиция в предложеното научно изследване.

Към **ЧАСТ ПЪРВА** е включен и разделът **Френската социология на литературата и литература на Българското възраждане: методологически съотношения и въпроси**. Тук сме проследили аналогични връзки и влияния между някои водещи концепции, теоретически приноси и методологически процедури на научната дисциплина социология на литературата във Франция с оглед на представеното в предходния раздел и тяхната възможност и потенциал да се прилагат в конкретики от литературното поле на Българското възраждане.

ЧАСТ ВТОРА – СОЦИОКУЛТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ НА КНИГАТА, е конструирана от **четири раздела**. В първия раздел – **Книги в личната възрожденска библиотека: каталози, приписки, смисли**, се разисква проблемът за статута на книгите в личната възрожденска библиотека. Като илюстративен фонд е използван примерът с библиотеката на Неофит Рилски. Неговите книги притежават каталог, издаден от Иван Шишманов. Каталогът, дело на Неофит Рилски, е и своеобразна история на присъствието на книгите. Той е свод на наличности-

те и на отсъствията, свидетелство е за отговорностите, страстите и бремето на библиотекаря. Много съществен за обхвата на интересите на Неофит Рилски се оказва анализът на всеки един раздел от този предметен каталог. В качеството им на най-показателни във връзка с възприемането на библиотеката като нагласа за света на познанието са открити и анализирани два тематични регистъра на книги от наличния каталог. Първият събира „лексиконите“ в библиотеката на рилския книжовник. Така заниманието с речника освен дело на живота за Неофит Рилски се оказва и своеобразна имитация на една друга негова страст – библиотеката, защото речникът всъщност е библиотеката на думите, космосът на азбучното битие на словото. Втората значима за наблюдението предметна област е географията.

Това „увлечение“ по географията, оказва се, не е само увлечение по полезността на „школския предмет“, защото географията не е само това. Географските знания за света, посоките, границите, пространствата са система за усвояване на света, за неговото описване и следователно постигане чрез разказа и нагледите. Така атласите не просто се прилагат към учебното знание, те са специфичен раздел на научното оразмеряване на света чрез визуализацията, схемата, картата. По този начин се означава сходството с достолепното събиране на книги, които търсят да постигнат универсалното знание, както географията се стреми да постигне и опише света в книгата, картата и атласа.

Ясно е, че всяка библиотека отразява предпочитания – лични или по-обща, и всяка избрана процедура за подредба на книгите в нея предполага някакво изключване. Така каталогът подрежда, но и сковва присъствието на книгата в определен регистър, в система, в конкретно обкръжение, в строго дефинирани тематични категории. Следва, че всяка библиотека диктува, понякога „тиранизира“ акта на четене, но и предизвиква любопитния, будния читател и изследовател да освободи книгата от „категорията“ (полицата, долапа, сандъка на пътешественика),

на които е обречена. Това прави проф. И. Шишманов с наследството, запазено от Неофитовата библиотека. В настоящия раздел е изтъкнато значението на учения за опазване на наследството на възрожденския книжовник – той го пренарежда, уточнява, дефинира авторството, каталогизира предметно възрожденската вселена на рилския библиофил.

В заключението на този раздел е обобщено, че всяка книга е дълга поредица от други книги, чиито корици може да останат напълно неизвестни и чиито автори да се изгубят в потока на скритите цитати, но те винаги присъстват в посланията на книгата, в нейната история и памет. Тази памет запазва и извиква пред читателя нейния предишен притежател – в шепота или вика на няколкото драснати думи в полето, в подписа, в поправената буква, в пропуснатата страница. Затова можем да издирим и възстановим по каталога (рѐестъра) книгите, които липсват в Неофитовата библиотека, но това никога няма да бъдат същите книги.

Във втория раздел на ЧАСТ ВТОРА, назован Редът на книгите. Тематични профили в обществено значимата възрожденска библиотека, са включени три глави. Първата глава носи заглавие ПРОЕКТИРАНЕ НА МОДЕРНАТА ИКОНОМИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА.

Тук е проследено мисленето за модерността в балканска среда, което насочва към началото на модернизационните белези и в български контекст. В този контекст се търсят специфика, предпоставки, причини, фактори, отличителни белези. Именно българският XIX век задава както някои тенденции, присъщи за общите параметри на модерността, така и колорита на уникалната си национална приложимост в духовния профил на столетието. В този смисъл за направеното в тази глава е важно представянето на модернизационните процеси и техните рефлексии върху книжовната продукция на българите от първата половина на XIX век. Едно такова представяне разполага знанието за конкретен текст или автор в широк тематичен и контекстуален диапа-

зон. Първите черти на „възрожденската модерност“ (Д. Лилова) като че ли естествено отвеждат към активизиране на възрожденския човек – към търсенето на пазари, стоки, производство, реализация, които постепенно му придават облик на модернизиращ се гражданин. В тази глава се изследват онези черти, които щрихират прехождането от средновековното към модерното съзнание и манталитет, които неотменно заявяват своята обвързаност с облика на гражданина, с урбанистичните форми на обществен, културен и политически живот, с градския тип поведение и нагласа, с модерните потреби на градския човек (Л. Михова). Този манталитет детайлизира в конкретики приоритетите на светското образование, включването на чуждите възпитаници в този образователен модел, разпространението на светски популярни четива и сборници, превръщането на книгата и вестника в търговски продукт. И тогава като реакция се оформя и такава – оценностяваща престижа на позитивното познание, успеха, икономическия напредък – книжовна практика, която настоява за престижа на родната традицията. „Модерността“ при всички случаи носи в себе си определена провокативна идея за привнесеност, за другост, която се противопоставя на установеното и на неговия порядък“ (Ю. Николова). В представената глава на дисертационния труд интересът към икономическите планове на модернизация се българин е проследен в дейността на Иван Богоров. Тук сме направили наблюдение над текстовете в първото българско икономическо списание – „Журнал за наука, занаят и търговия“, издавано в Пловдив през 1862 г. Именно в Богоровите проекти за икономически успяла нация е проследена тезата за връзка между индустриални проекти и тяхната възможна реализация. Макар и твърде хипотетични, тези възгледи се мислят като осъществими и се определят от проектирането им в градска среда. Това се оказва важна предпоставка за дефиниране на особеностите на текстовото и визуалното композиране на журнала и предназначението му за

попълване на тематичните регистри на обществено значимата (въображаема) възрожденска библиотека.

„Журнал за наука, занаят и търговия“ е уникално явление в българската възрожденска култура. То няма прецедент, макар че в пресата на Възраждането се коментират епизодично икономически проблеми. Изданието на Богоров няма и последователи, не създава процесуалност в журналистическото мислене на българина от Възраждането. Този жест е напълно самостоятелно изолирано и завършено събитие. И не толкова в зоната на публичния експеримент, какъвто очевидно е, колкото като модел за интерпретация на икономическото бъдеще на нацията. Икономическите проекти на Богоров създават алтернативи на традиционния патриархален манталитет. Те узаконяват този друг манталитет и му придават престиж, достолепие и най-важното – постижимост. По такъв начин словесните начертания се оказват същностни за конструирането на нови поведенчески стереотипи, вписващи българското в много по-широк културен контекст – на европейското, американското, универсалното. В тази глава проследените словесни изяви реконструират упорития, дълъг и последователен път на Ив. Богоров към икономическа програма за просперитета на нацията.

Очевидно е, че модерна индустрия, акционерни фабрични предприятия, натрупване на капитал чрез акционерната форма, чрез обединяване на разпръснати парични средства, изграждане на железопътни линии, свързващи важни икономически центрове, преодоляване на убийствената за анемичното българско производство европейска конкуренция в началото на 60-те години на XIX век са важни тематични попълнения в обществено значимото национално знание. Именно поради това текстът Богоров, проектиращ икономическия напредък на българина, трябва да се чете като зона на въобразеното национално обединение, а самата инициативност на човека Богоров

(да основе памучна фабрика) – като самотническо занимание да се конструира, да се преживее, макар и за кратко, това обединение.

Този фикционален свят може да се окаже както убедителен, така и твърде подвеждащ и опасен със своята лесна постижимост и да води до усъмняване и без това скептичния по природа българин. От една страна, Богоровият текст конструира или по-скоро възпроизвежда, имитира една възможна (осъществена вече в Европа) реалност, а от друга страна, блокира желанието да се навлезе в тази реалност поради нейната изключителност и следователно условност и ефимерност. Този „икономически“ космос е положен върху тези, изводи, агитация (т. е. думи) и изчисления, графики, модели и устройства (т. е. знаци), като и двете системи са максимално условни и уговорени. Разбира се, Богоров едва ли пропуска да си даде сметка за това. Интересът на журналиста към темата за зависимостта между наука – занаят – търговия продължава да присъства и в други негови издания – „Цариградски вестник“, „Български книжици“, „Напредък“.

Възраждането изработва моделиращи „не-практицистки мотиви на етноидентификационния порив“ (И. Пелева). Иван Богоров изобретява практицисткия мотив на този порив. Особеното в неговата текстовост е, че чрез нея не просто се вписва, а се изобретява и реабилитира тази реалност – тя е престижна, достъпна територия на самочувствие и независимост в робството. В заключителната част на главата са дефинирани важни послания в мисията на журнала – да се усвои европейското, което не е еднозначно и категорично понятие, като се запази националната специфичност. В първото българско икономическо списание се огласява и идеята за толерантност към различието и за мисията на търговията да стимулира диалога между различните национални култури. Модернизацията на манталитетите остава обаче в пределите на словото, в страниците на проектите и в схематизма на чертежите, по рафтовете на имагинерната възрожденска „икономическа“

библиотека. Колкото до Богоров, писаното от него пристрастява, увлича, стимулира читателя, пренася го отвъд границите на традициите, отвъд стените на предсказуемия ежедневен битов стереотип на обикновения човек в света на мечтаното.

Втората глава във втория раздел е посветена на други тематични профили в каталога на национално значимата въображаема възрожденска библиотека. Тази глава е назована ПОПЪЛВАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛНИ РЕГИСТРИ. ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ПРОСТРАНСТВО.

В настоящата глава от дисертационния текст се проследява в детайли пътят на институционалното налагане на географското измерение на българското. Като отправна точка послужи примерът на един от творците, чийто литературен проект на българското е невъзможен без топосните измерения на националната идея. За попълване на разнообразието от интерпретации на пътя към ерудитското осмисляне на света и на българските територии в тази глава се концентрираме върху наблюдения над заниманията на Петко Славейков с географски, исторически, археологически и етнографски следи и свидетелства. Те са отразени в многобройни като жанров обхват и тематичен потенциал съчинения: записки, описания, анализи, рецензии, бележки, коментари. Към тях отнасяме и пътните впечатления на Славейков, както и стотиците публикации във възрожденската преса, коментиращи и описващи български (а и не само български) места. Тази изследователска и събирателска стратегия у Славейков намира своето продължение в идеята за „Историко-географски речник на Балканския полуостров и на България“. В настоящата глава е проследен пътят на Славейков към институционално налагане на националната география. Той започва да събира географско-исторически, фолклорни, етнографски материали още от първите си учителски години. Много по-съществен факт, който изтъкваме тук, е, че той е един от първите автори, които публикуват тези материали. По страниците на „Цариградски вестник“, „Гайда“, „Маке-

дония“, „Ден“, „Наука“ и десетки други издания се появяват „научните“ и емоционалните описания на българските топоси. Мисията на това занимание е българската земя да стане „обозрима през думите“ (И. Пелева). Като показателни за посочените достатъчно ясно заявени тези са приложени примери от Славейкови публикации във възрожденската периодика. Различен аспект на отношението топос – българско присъствие – институционална рамка придава статията „Полза от географията“, където се очертава обектът на географските занимания. Тя представя теоретическите позиции на Славейков относно възрожденското осмисляне на диалогичните пространства и нагласи, разбирани от възрожденеца като космополитизъм, ето защо за нея е открито специално място в тази глава. В посочената статия се изяснява същността на поведенческия избор и на моделирането на отношение към света, което може да бъде формулирано като възрожденски *космополитизъм*. Тя представя особеното състояние на интелектуален подбор сред разнообразието и на осъзнаването на различията в света – две същностни прозрения на човека космополит. Ясно е, че изучаването на география всъщност се справя с един много съществен проблем пред формиращото се българско съзнание. От една страна, тя чертае различията, дефинира границите на националните (различните, своите) присъствия, от друга страна, пътуването (като част от географското знание) се оказва лечебно средство срещу национализма, който е същностен белег на европейския XIX век и от който човек се отърсва едва след като започне да пътува.

Именно този пласт овещества разбирането тук за пространството на българските личности. Това е начинът, по който Славейков гради мрежа от емблеми на нацията и закрепва всяко едно проявление на националното в определен ценностен регистър. Защото за него са еднакво важни *Историята, Географията, Преданията, Митовете, Езикът* и неговото минало, етимологията на имената, настоящето и

всекидневието на българина и на човека в света. Всички тези културни реалии са осмислени в тази глава от дисертацията като попълващи и натрупващи пластове към националното мислене на границите и тяхното преодоляване – не само географските, но и тези на въображението и на манталитета.

Третата глава – ПРИСВОЯВАНЕ НА КНИГИ И ИДЕНТИЧНОСТИ. ПО СЛЕДИТЕ НА ЕВРОПЕЙСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО е своеобразно обобщение и алтернатива на предложеното в предходните две глави на раздел **втори** от **ЧАСТ ВТОРА** в дисертационния труд. Темата за културното наследство и идентичностите като че ли предполага естествената логическа връзка между тях. Като детайлизиращ тази теза пример тук сме избрали кореспондентската мисия, предприета през 1876 година в Османската империя от Анри-Пиер дьо Вестин. Нейният литературен резултат е подходящ пример за социокултурни явления, които ни занимават и изследваме в дисертацията. Истината е, че именно защото е твърде емблематичен като средищност между два свята, две култури, два цивилизационни модела и произтичащите от това различия, текстът на кореспондента на „Фигаро“ се оказва и прагът между поддържането и преодоляването на една установена традиция. Вътрешно записките от Ориента носят потенциала на разколебаване на установености и стереотипи, търсят тяхното ново осмисляне и предлагат алтернативи на предсказуемите и ясни очертания на отношенията Изток – Запад в последните десетилетия на XIX век. Не по-малко важна насока на интерпретациите на бележките на френския пратеник налага сблъсъкът на собствената му манталитетна и интелектуална среда и очаквания с онова, което предлагат осъщественият межкултурен диалог и реалните последици от него за самия наблюдател. Така стандартът на „повърхностното докосване“ и разминаване с другото се оказва с неподозирани последствия за личността на пишещия. Той не просто попада в свят на различия, той самият

изпитва себе си в кризисите на собствената си уникалност, завършеност като авторитет, професионален опит и морален статут. Всичко това води до решение за отказ от най-убедителния идентификационен маркер за човека – личното име. След докосване до катастрофичната различност на Изтока Анри-Пиер се превръща в Иван. Тезата за причините, породили подмяната на името, ни предизвика тук да проследим и другата позната интерпретаторска позиция по въпроса (Й. Митев) – за личната съпричастност и вгълбеност в съдбата на славяните, чието присъствие и участ той открито наблюдава и съпреживява, стигайки до решението да замени името си с това, което в представите му събира в едно славянското звучене и единство. Този жест на изместване на личния антропоним обаче само на пръв поглед изглежда толкова очевидно произтичащ от човешка съпричастност. Звучи аргументативно недостатъчно това – да състрадаваш на някого, да продиктува решение за отказ от собственото име. Или поне не напълно убедително като резултат от естествен вътрешен импулс.

Когато под въпрос е уникалността на балканската (а и на личностната) идентичност, налице са както общо поле, така и големи празноти и противоречия. В тази глава обаче не търсим като обект сблъсъка на интерпретациите, а възприятията за Изтока и тяхното предзададено литературно-цитатно пораждаване в текста на Дьо Вестин – факт, който може да се окаже същностен като аргумент за подменената му идентичност. Ето защо по-важното следствие от „множенето на прочитите“ са възможностите за „диалог на четенията“, т. е. за *междутекстовия диалог* и интерпретирането му чрез този, и без това пребогат с литературни следи и ангажименти, текст. Бихме могли да кажем, че книгата на Анри-Пиер дьо Вестин проследява етапите на усложняване и преместване на фокуса от това – „как“, към „какво“ и „защо“ се пише, от повече авторефлексивна към междутекстова, междукulturна проблематика, към социалната стратегия и приложимост

на видовете писане за и по повод на конкретни събития, произведени на Изток. По различни пътища пишещият насочва читателските прочитки към множението на сюжетни, жанрови, стилови, езикови, оригинални, преводни, вставени или самостоятелно обособени в различията си истории, които композират едно цяло – книгата, появила се няколко месеца след завръщането му в Париж – „Voyage au pays des Vachibouzuchs“ (1876).

Западният мисионер Анри-Пиер дьо Вестин се среща с неподозирани клопки, заложили от собственото му осъзнаване на регламентите, на литературната му подготвеност и на хоризонта на личните му предразсъдъци. В неговото колкото професионално предопределено (той е военен кореспондент и човек с реална военна кариера, твърде успешна), толкова и литературно (автор е на белетристични текстове и пиеси) формирано възприемане на различията се появяват непреодолими пукнатини, дори пролуки, които по-скоро са резултат от *съвместяването/сблъсъка на четивата*, отколкото от трансгресия на сетивата и емоционалните ресурси в межкултурните диалози, питания, смълчавания или отказ от общуване. Всъщност за него всички тези комуникативни ситуации са познати и изпитани, но са преодолявани като писателско изкушение. Ориентът като „банка“ за литературни сюжети е престанал да интересува Запада, защото в последните десетилетия на XIX век е отместен от журналистическия интерес към събитията на Балканите. В предложената глава на дисертационния труд се констатира, че за Анри-Пиер източното е преди всичко журналистически обект, който впоследствие ще бъде разпознат като литературна памет и като хранилище на познати книги, в резултат на което ще съумее да го употреби и впише в своите литературни и публицистични пристрастия. Наблюдаващият кореспондент прави асоциативни открития за подобия именно когато напуска родното пространство и попада в притегателния епицентър на другото. Подчертано човек

като Дьо Вестин, жител на космополитния Париж, може да развие рецептори за подобни сходства и да ги констатира в своето писане, т. е. да разпознае града като текст, да търси писмото на различието и спецификата. Улиците, градските площади, пазарите, къщите, хановете, жителите стават за него страници от *бъдещата книга*, която от своя страна помни и прелиства други страници от вече *познати книги*.

Очакващият да прочете една свързана и добре разказана история за Ориента европеец е въввлечен в хаоса на ориенталската многоликост и многозначност. Как може да бъде побран този разказ за Ориента, измислен или реален, в една книга? В заключителната част на тази глава обобщаваме, че ще бъде твърде повърхностно книгата на журналиста да се чете просто като сборник с публикуваните вече във вестника послания от столицата на Османската империя. Форматирана като разказ за пътуване, тази книга мисли и заявява и много други претенции. *Книгата* припомня обстоятелството, че трябва да се чете като раждаща се в присъствието на *други книги*, като помнеща и цитираща други текстове, като разказваща други истории, като памет за други спомени, такива, които липсват или изчезват от кореспондентските бележки на публициста. Това е книга, която е естествената сложно преплетена мрежа на диалога между Изтока и Запада в последните десетилетия на XIX век. В нея нивото на литературата, а не това на журналистиката осъществява този метафикционален социокултурен диалог между „Европа“ и „Ориента“, самите те мислени през своята вторична литературност и европейскост.

Третият раздел на ЧАСТ ВТОРА на дисертацията носи заглавието Книги и преса. В него са включени две глави.

Първата глава е назована ЛИТЕРАТУРЕН КАНОН. АНТОЛОГИЯ. СПИСЪК ОТ ЦЕННОСТИ.

Конструирането на литературния канон на българската литература като че ли се оказва непрестанно тема с продължения. Самото Българско възраждане, мислено в границите на два века, трудно и твърде нееднозначно създава и осмисля собствената си социокултурна продукция, ето защо и не успява да създаде своя концепция за литературен канон. В тази глава на дисертацията сме дефинирали социокултурните параметри на моделирането на възрожденските представи за българската литература като национален приоритет.

Следосвобожденската поредица от истории на литературата (на Г. Д. Попов, на М. Москов, на М. Дринов, на Ал. Теодоров – Балан), писани в края на XIX век, независимо от амбицията всяка от тях да е „първа“, не внасят нещо различно от оценките и констатациите, зложени още през 70-те години на същия век. Те само се допълват с нов исторически материал (Ю. Николова). Литературните въпроси и проблеми, занимаващи възрожденската интелигенция в първите години след Освобождението, изглеждат по-различно. Дали следосвобожденската академична наука успява да се справи с множеството литературнотеоретични проблеми, или под формата на дискусия и дебати в българската периодика продължава да мисли в различни параметри и акценти – това е сложно и нееднозначно в посоките и резултатността си питане. На направеното от съвременните изследователи в тази посока сме обърнали внимание в уводната част на предложената глава. От цитираните наблюдения става ясно, че канонът осъществява проектите на литературната история и на литературната критика поне в изследователски нагласи от началото на XX век. Българският XIX век обаче не само не е пасивен по въпроса за градежа и обхвата на националната литература, но създава свой особен модус на присъствие в историята на неговото разрешаване. Макар някои от съществуващите литературни образци да са наистина слабо разпространени и недостатъчно ефективни, те все пак са част от корпус текстове, осмислящи,

проблематизиращи и филтриращи представите за обхват, тенденции и регистри на българския списък от ценни за литературния влог на нацията текстове и автори.

В настоящата глава на дисертационния труд очертаваме обратната перспектива – не какво се случва с националния литературен канон и периодиката след Освобождението (А. Гайдарджиева), а каква е *предисторията* на този формат на институционализиране на литературата като „опис“ (Н. Рилски), като „очерк“ (Р. Жинзифов) и като „сбор“-ник (М. Арnaudов), чиито образци са потърсени в чуждите литературни истории. Защото тук констатираме, че българският ХІХ век познава и заявява своите претенции върху оформянето на национален списък с „класически“, т. е. престижни текстове. Така също в тази глава изясняваме, че възрожденското време налага предпочитанията си към особения „конструкт“ на списъка от престижни съчинения, побиран изцяло или частично в книжното тяло на литературноисторическия сборник.

Сборникът, „този чудовищен от социологическа гледна точка формат“ (Бурдийо), съвместява безконфликтно епохи, традиции, езици, образци, преводи и оригинали, модели и подражания, чуждо и свое. Възраждането обаче поставя с особена острота и някои други аспекти на такива съпоставимости – например индивидуален избор и колективни потребности, конкретно историческо и универсално, всекидневие и история, национални приоритети и световни тенденции. Особеното в случая се определя от специфичната публичност, видимост, официалност на подобни начинания. В хода на питането за тези съпоставимости в тази глава на дисертационния труд обобщаваме мисията на литературноисторическия сборник. Той трябва да изпълни няколко видимо предопределени социокултурни функции: 1. Да зададе хоризонт на вписване във високите образци на европейската литературна традиция; 2. Да направи тази традиция разпознаваема, прево-

дима и достъпна за подражание, защото чрез примерите ѝ „българските младежи ще усвояват и ще ся занимават с писменост“ (Д. Войников); 3. Някъде в регистрите на подбора трябва да прозвучи недвусмислената оценка на жеста (на подбор, превод, редактиране, издаване, популяризиране на книгата) като духовен ангажимент към нацията; 4. Точно защото става дума за множественост на текстове, които при това са разнофункционални и разножанрови и т. н., на възрожденския сборник се налага да постигне и артикулира двойствена политика – да събере в едно разбягващото се (макар и убедително прикрито чрез други, небългарски предпочитания в цялостния корпус на книгата) многообразие от книги, автори, епохи, текстове, откъси, цитати, преводи и оригинали; и 5. Като резултат от това да мисли и опише единната, всеобща и образцова литературна библиотека, т. е. да постигне Литературата като/чрез Книга. Тук изборният за наблюдение „Сборник от разни съчинения“ (събран и преведен от Д. Войников) е привлечен в качеството си на модел за конструиране на литературата като литературноисторически подбор. Това предполага и още две важни за предложеното изследване перспективи: *първата* – това е тезата, че самата форма на представяне на литературата е такава, „че задава съвместност в общността на „четящите“ (ползващите, ангажираните с образците) и на „пишещите“ (посредством и имитирайки тези образци), т. е. тя е условие за възникване на единния, модерен и хомогенен национално-исторически субект, Народа. *Втората* е свързана със сюжетопораждащата способност на литературата“ (А. Кьосев). В този смисъл възрожденският сборник не само ще се репродуцира в бъдещия учебник по литературна история, но той задава онзи много важен за следващите опити за литературноисторически прегледи формат, който със своята сложна, съставна структура, произход и реализация е разпознаваем както във възрожденските „ръководства по словесност“, така и в някои сборникови издания след Ос-

вобождението. В тази глава представяме казуса „Сборник от разни съчинения“, сборник, събран и преведен от Добри Войников Попов, защото с появата си предизвиква широки (за рамките на Възраждането) и страстни дебати във възрожденските периодични издания, „първата литературна дискусия у нас“ (Г. Марков). Чрез този казус периодиката също извлича редица ползи – тя започва да проявява своята постепенна спецификация – претендира да насочва вниманието към ценността на литературния избор, към целите на литературния обзор и към езика на литературата като институция.

Сборникът, издаден през 1860 година в Цариград, разполага с богат диапазон от паратекстове и заключава още в заглавието си три имена на неслучайни в литературата и най-вече в пресата личности – Д. Войников, Р. Блъсков, Д. Цанков. В тази глава допълваме и още един твърде любопитен факт около обвързването на историята на книгата с тази на пресата. Когато сборникът се появява на литературния хоризонт, възрожденската периодика в Цариград е представена чрез три издания – „Цариградски вестник“, „Български книжици“ и „България“. И в трите представителни издания са публикувани статии, отзиви или рецензии за Войниковия сборник. Така заключаваме, че всички възрожденски столични издания са отразили това литературно събитие. В същата глава обръщаме внимание на всяка отделна публикация и изясняваме спецификите, които носи.

В изследването си подчертаваме, че оценителите – рецензенти на новопоявилата се книга, пропускат важни факти и концепции от сборника и търсят сензационното или в несъгласието и дискредитацията на заявения избор, или пък в одобрението и трупането на добронамерени съвети за „изправление на езика“ на превода. В края на тази глава правим извода, че журналистите не просто заемат позиция по повод на поредната книга на български език. Те съвсем категорично се включват в дебатите за характера и облика на бъдещата национал-

на литература. В появилата се книга определено и недвусмислено разпознават стереотипите за градежа на националния списък от ценностни литературни образци и макар да не го категоризират като такъв, много упорито налагат своето присъствие като моделиращи институционални гласове. Зад появата на този сборник, проблематизиращ избора на образци за подражание и езиците на литературата и на превода, тук разпознаваме и идеологическите, и по-частно религиозните, и образователно-дидактичните стратегии на времето.

Втората глава на третия раздел продължава темата за социокултурните нива на отношенията между книги и преса. Тя е озаглавена **ПРЕСАТА КАТО КНИГА**.

Книгата като явление на възрожденската култура поражда проблема за психологията на четенето и съпреживяването на посланията ѝ. Възрожденското преклонение пред словото бележи отношението към книгата като към изконна ценност. Поради това съприкосновението с печатното слово е вид свещенодействие, а респектът към грамотността се превръща в култ към знанието. За разлика от възрожденската книга, която се пази заедно със семейните реликви и се нарежда до иконата в дома, вестникът има по-различен социокултурен статут. Известно е, че възрожденска преса често се позовава на „сюжети“, които никога не губят своята актуалност. Има журналистически теми, които не слизат от страниците на възрожденския печат независимо от природата на самото издание – дали е емигрантско, или от центъра на българската общност в Цариград, в Белград или Букурещ, в Москва или Браила, в Белград или Виена. В основната си социокултурна мисия възрожденският вестник непрестанно се „завръща“ към символните полета на национално значимите събития от миналото и така имитативно повтаря облика на възрожденската книга.

В тази глава припомняме някои специфики на възрожденския вестник, които бяха обстойно изследвани в друг научен проект. Въп-

реки че носи типологически податки за профилиране като книга, експониран в спецификата на българското публично пространство, възрожденският вестник се отличава с преекспонираност на своята функционалност, защото рецепцията му е множествена и защото се осъществява в различни времеви отрязъци. Възрожденският вестник се „осъществява“ в общността, сред другите, а не в усамотение, такова, каквото предполага четенето на книга например. Този факт прави коментарите на изложената във вестника информация спонтанни. Възприетата вече информация тръгва по пътищата на устното предаване, пази се като фолклорна памет за специфичните „новини“. Макар и „крайна форма на книгата“ (Б. Андерсън), той е книга, продавана в малък тираж, но с голяма популярност, чиято рецепция мултиплицира посланието, защото е колективна. Възрожденският вестник не излиза от употреба в деня след своето отпечатване. Напротив – той създава церемонията на колективното четене и обсъждане – типично и за възрожденската книга. При форматирането на вестника е от съществено значение и формалното уподобяване на книга – например разполагането на публикациите във вестникарското пространство. Първите възрожденски издания поместват обемни текстове, които се разпределят в последователни броеве. Това бележи тяхната концептуална и тематична близост с календарите и популярните четива (Л. Михова). Факт е, че процесът на общуване чрез пресата се благоприятства от оформените като книги първи журналистически издания. Функцията на написаното слово (в книгата и вестника) включва възприемането му като обект на свещенодействие, като посредник между култури, като средище за „разговор“ по повод на важните национални приоритети. В културната ситуация от края на XIX век то придобива други измерения. В заключение отбелязваме, че проекциите на отношението книга – вестник – общество са своеобразен преход от свещенодействието на първото докосване (в мистичното възприемане на писаното

слово като свещено послание) до битовизирането и опредметяването му като неотменна част от пространството на града, до обикновеността на всекидневието, до четенето в усамотение на модерния човек.

В четвъртия раздел на ЧАСТ ВТОРА проследяваме един типичен за битието на книгата феномен. Самото заглавие на този раздел го назовава – **ИЗЧЕЗВАЩИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ КНИГИ**.

В този последен раздел в композицията на **ЧАСТ ВТОРА** от дисертационния труд изследваме склонността към теоретизация на библиотечното пространство през призмата на присъствието (отсъствието) на книгите в него. Тук логически и най-вече концептуално обвързваме „наклонността към философията“ (както я нарича Петко Славейков) с процеса на сглобяване и разпад на конструктите на библиотечния свят.

Изборът ни тук се съсредоточава върху историята на Петко-Славейковите книги. Когато Ив. Славейков говори за „местата“ на съхранение на бащините книги, той визира Цариград, Одрин, Стара Загора, Трявна. Всички тези „родни“ за стария Славейков места пораждат носталгии по книгите, по библиотеките, по библиофилската и писателската му страст.

Библиотечното пространство крие блаженството на усамотението с книгите. Но то е и *осъзнаване* за притежанието на уникален предмет, на нещо изключително, чиято ценност нараства с времето. В този раздел изтъкваме ценността на Славейковата библиотека, защото за разлика от други лични библиотеки на възрожденци тя съхранява *следите на личната му биография*, споделена не само от него самия, но и от неговите синове. Това е споделена семейна история на събиране, трупане, изгубване, изгаряне, „удавяне“ на книги и ръкописи, на изчезване в архиви, на забравя и кражба и на невъзможното възстановяване. В същото време тя се оказва вместилище за паметта на интелектуалците, своеобразна литературна археология на четенето и пи-

сането. Това са свидетелски „приписки“ за миналото в „зорите на нашето пробуждане“, както от дистанцията на времето синът Иван Славейков прецизира делата на своя баща. Всъщност най-убедителния пример за Славейковата нагласа към библиотечно складиране на познанието тук откриваме в почти половинвековните му усилия да събере „онези думи“, както той нарича българските пословици, поговорки, характерни изрази, идиоми, „достопаветни изречения“. Историята на тяхното събиране (и изчезване) е историята на живота му и главният мотив за „списателството му“, както сполучливо отбелязва синът му Иван Славейков в предговора към втората част на изданието от 1897 година на събраните народни умотворения.

Тук са проследени категориите, с които събирацията характеризира определена систематизация на „своите“ книги – социални, политически или тематични критерии, по които е разделена библиотеката. Тези категории непрекъснато се изменят. Вече посочихме в първия раздел на втората част на дисертацията, че опитите за каталогизиране биха могли да изглеждат повече или по-малко произволни или да подтикват своя притежател към изобретателност. Дълга е историята и на събирането, преписването, подготовката за издаване на събраната от Славейков „лирическа библиотека“. Ранните му творби се „удавят“ в Дунава през 1848 г., много от училищните песни и събрани стихотворения за деца така и не записва, произведенията от „тревненския“ период сам унищожава, бунтовната поезия около Кримската война не може да бъде издадена по разбираеми съображения, при честите арести в Цариград се изгубват многобройни ръкописи. Иван Славейков споделя и друга ситуация, вече след Освобождението, на изчезващите книги и ръкописи на своя баща. В настоящия раздел представяме в подробности всички микросюжети около изчезващите възрожденски книги. Тук анализираме също и изследователския интерес към сюжета „библиотеката и пожарът“. Той е илюстриран във връзката между

изследванията на двама големи учени в областта на Българското възраждане – Иван Шишманов и Юрдан Трифонов. Считаме, че този сюжет обхваща важен, съществен за изясняване на концепциите и научните практики на специалистите проблем. В наблюдението над представителни както за темата, така и за научните перспективи и методологии на двамата специалисти студии и статии тук отбелязваме редица сходства, но и различия. „Библиотеката и пожарът“ е парадигмалният, изпитващ постоянна необходимост от изясняване казус за българската наука в областта на Възраждането, но и не само за този период. Сюжетът „опожарените български книги“ неминуемо отвежда към познатия предимно от литературните интерпретации търновски митрополит Иларион Критски и съдбата на Търновската патриаршеска библиотека. Първите му възкресители за науката обаче са именно Иван Шишманов и Юрдан Трифонов. С името на първия са свързани няколко показателни проучвания и изказани новаторски тези по този въпрос. През 1894 година, изследвайки задълбочено живота и книжовния път на Константин Фотинов, Шишманов попада на интересни документи, свидетелстващи за твърде противоречивата и неубедителна същност на „преданието“ за изгорената старобългарска библиотека. В този раздел сме илюстрирали тезите си чрез аналитични наблюдения над конкретните публикации. На три изследвания на Иван Шишманов (върху живота и книжовната дейност на Константин Фотинов, бележките към публикацията на Иван Славейков „Една стара черковна кондика в Трявна и едно окръжно послание от 1823 г. на митрополита Илариона, екзарх на цяла България“, 1898 година, и реферат върху статията на Лео Вийнер „America’s share in the regeneration of Bulgaria“) се позовава Юрдан Трифонов, за да насочи своите наблюдения и тези към сюжета за изгорените български книги в Търново по времето на Иларион Критски. Студията „Преданието за изгорена стара българска библиотека в Търново“ е публикувана през 1917

година в „Списание на БАН, Клон историко-филологичен и философско-обществен“. Под заглавието е отбелязано – „Четено в Историко-филологичния клон на 16 април 1915 г.“. Оказва се, че Юрдан Трифонов се захваща със сюжета за библиотеката почти по същото време или малко след като Шишманов е изказал определени подозрения около вината на Иларион. Двамата учени обаче използват различна методология за почти еднаквите си цели – да потърсят историческата истина и зоните на пораждаване на „измислицата“. Юрдан Трифонов тръгва по пътя на трупането на определено прагматични, дори вещественно-исторически факти. Прилага в началото на статията си изображение на „част от фреска с външния изглед на артика от митрополийската църква в Търново“ и позовавайки се на архитектурния план на старата сграда на митрополията, доказва несъстоятелността на съществуването по времето на Иларион на помещение, което да побира, скрива и запазва стари български книги. Позицията на Трифонов е на базата на графики, скици, схеми, възстановки на архитектурата, изображения.

За разлика от него Шишманов гради своята концепция чрез друга методология. Той се усъмнява в обвиненията към Иларион, но позовавайки се на редица изследвания (на Иречек, на Лео Вийнер, на Иван Славейков), които представят митрополита в съвсем друга позиция – тази на защитника на интересите и просвещението на българите. Митологично и постфактум литературно обработената идея за гръцкото участие в унищожаването на българската история и книги има своите обяснения – реактуализацията на този сюжет се оказва ключова за водената през 50 – 60-те години на XIX век борба за църковна независимост на Българската екзархия. Това дава основания двамата големи учени да се насочат към търсене на употребите и основанията за това на сюжета „библиотеката и пожарът“. Този сюжет е наречен и от други изследователи „клевета“, „нищо друго освен басня“, „слух“, „небива-

лица“, „предание“. В заключителните думи на този раздел, с който приключва втората част на дисертацията, подчертаваме, че книгата и нейното съхраняване са обект на сакрализация от страна на възрожденските просветители. Същата нагласа към книжовното наследство забелязваме и при първите изследователи на възрожденската епоха. Интересното е, че академичното проучване на проблема за конструирането, структурирането и опазването на възрожденската книга извежда на преден план мита, преданието, литературната обработка, а не текстуалността. Книгата е превърната във фетиш, породен от липсата, от изчезването, изгарянето, превръщането в пепел на книжното тяло. Констатираме, че сюжет като този за библиотеката и пожара е конструктор за изграждане на други подобни сюжети – например за консолидиращата се нация и идентичността (Аретов) или за събраното, подреденото и справящото се с всеядното време знание, което пожарът заличава (В. Стефанов). Така силуетът (статутът) на книгата вече не е да съхранява и насочва знание към читателя, а връзка между концептуални нагласи, представи и методологически процедури и също зависимости от обществото, културата и контекста. В нито едно от изследванията, които проследихме обстойно, книгата не се възприема буквално, а само по сянката, която хвърля върху историята и културните феномени. „Личната библиотека“, „въображаемата библиотека“, „опожарената библиотека“, „библиотеката на наследниците“ са понятия, предразполагащи да възприемем книгата не чрез термините на текста, а чрез тези на пространството – на манастира, скриптория, сандъка, шкафа, долапа, стената, стаичката, светата обител..., но и на бляна по онази библиотека, която е свещено място – „мястото, населено с други образи и с образите на самите нас“.

ЧАСТ ТРЕТА – ЛИТЕРАТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ НА КНИГАТА, е своеобразна алтернатива на предходната част, защото показва други

присъствия на възрожденската книга – в самите литературни проявления, вписана като интертекст в конкретни реално съществуващи книги. Защото в една и съща творба „можем да срещнем семантични страти от различни времена и нива, които текстът синхронизира, въпреки че те съответстват на различни поколения и на различни употреби на оригиналния материал“ (Бурдийо). Тази част на дисертационния труд е съставена от **три** раздела. Първият раздел – **Силуети на книги от възрожденско време, съдържа три глави. Първата глава е със заглавие ГАДАТЕЛНИТЕ КНИГИ ОТ БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ – ЛИТЕРАТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ.**

В тази глава от изследването посочваме тематичните съотнасяния и присъствията на възрожденските гадателни книги в поствъзрожденски литературен контекст. Като отправна точка избираме Йовковите „Вечери в Антимовския хан“. Направените тук реминисценции към гадателните книги предполагат проектирането на една подинамична представа за света. Представа, в която промените в протичащото (или спрялото време) са предопределени от емоционални състояния, от физически явления, от природни знамения или исторически събития. Тази множественост създава състояние на несигурност, нестабилност, нееднозначност на посланието, амбивалентност на смисъла, неограниченост на прочитите, на възможностите за комбиниране и сглобяване на парченцата реалност (каквато всъщност е целта на гаданието). В предложената глава от дисертационния труд Йовковата книга е разчетена като каталог на послания, закодирани в „естеството“. Считаме, че „Вечерите“ са податливи на едно съпоставяне с гадателното четиво поради присъщата им липса на строга и диктуваща логиката последователност на разказите. Те не се пораждат от вътрешни стимули и връзки, а от ситуацията на разказване. Публикувани в пресата между 1922 и 1928 година, разказите придобиват други средства и начини на въздействие и модели на разпространение. Осо-

бено популярни през Възраждането, гадателните книги също по специфичен начин осъществяват пробив в неподвижното време на робството. На тях се възлагат не само прогнозни функции, а и магически – назованото и написаното задължително да се сбъднат, особено когато става дума за свободата. Обикнати книги като вечните календари и сборниците със смесено съдържание – с религиозни и светски четива – поддържат дълго време жив читателския интерес (Л. Михова). Те не остават само в границите на възрожденското време, а продължават да са популярни и след Освобождението. Така, когато става дума за обикнатото от гадателя дядо Гено прогностично четиво – книгата на великия астроном Казамя, не е и не би могло да бъде ясно за кое издание и вариант на тази книга става дума, за кой формат на Вечния календар. В тази глава са представени множество варианти на популярната гадателна книга. Още от началото на XVIII в. до българските читатели достигат печатните гръцки вечни календари. Календарите с прокобенията на „прочутия астроном Казамя“, издавани в печатницата на „Цариградски вестник“, са буквален превод или преработка на гръцки издания. В настоящата глава от дисертационния труд се концентрираме върху *гадателната книга „Казамя“ в превод на Атанас Гранитски*. Тя е показателен пример за множествеността на структурите, които безпроблемно съжителстват в този род четива. Тя събира познанието като енциклопедия, като методология за опознаване на света, и най-вече като „мрежа“, която свързва обстоятелствата, хората и разказването. Това би могло да се припише на всяка книга „Казамя“, разбира се. В нашето изследване обръщаме внимание на това, което прави различна книгата на А. Гранитски. Тук е изтъкнатото обстоятелство, свързано с нейната „сериозност“ и вписаност в регламента. Тя е тази, която крепи модела „Казамя“ и го възприема като откровение и полезно послание към обществото. Така както – трябва

да подчертаем това – Йовковите герои „четат“ зодиакалните знамения, предсказанията и посланията на „знаменития астроном“.

Въпреки всичко не бива да се пропуска обстоятелството, че на възрожденския – суеверен и любопитстващ – човек са познати и други „гадателски“ издания – небезизвестната книга с пророчества на Мартин Задек, например „Календар за 1877 година с предвещанието на Мартин Седека, Браила“. Известно е, че литературата в края на XIX век (в образа на Вазовите „Чичовци“) чете неговите предсказания, а тази от 1922 – 1928 г. (Йовковите разкази в цикъла „Вечери в Антимовския хан“) – тези на „Казамиа“. Изследването тук се позовава на разбирането, че същностният разказ за Антимовския свят започва тогава, когато говоренето за „големите работи“ се замени от интереса и обсебването с „най-малките дреболии“ (Й. Йовков). И когато сладостта на разговарянето за Казамиа, зодиите и астрологията се заместят от пътя към Антимовския хан. Това са процедури на изместване, изтласкване на магиката на говоренето към жеста на неговото илюстриране, на подтика към изживяване на магията, зададена в знамението на бъдещето и вещанието за него. Една магическа процедура е изтласкана от друга. Говоренето е последвано от ситуацията на осъществяване. За Йовковите „астролози“, естествено, е много важно говоренето за различните зодиакални знамения – за берекет, но и за война. Тук сме изброили и систематизирали в детайли всички примери и основания за това.

Втората глава е озаглавена КНИГИ В ЛИТЕРАТУРНАТА БИБЛИОТЕКА НА ПУБЛИЦИСТА.

Историята, която представяме в тази глава, започва през 1881 година, когато Наталия Каравелова подарява на държавната библиотека личните книги, притежание на нейния знаменит за българската история съпруг. Жестът е естествено и логично мотивиран с народополезната мисия на подобна сбирка и е съпроводен от напра-

вен по лично настояване на Наталия списък на съхранените от нея и събирани от Каравелов томове. Така още в началото на своето институционално налагане Софийската народна библиотека се сдобива с ценна архивна сбирка, очакваща бъдещ интерес към следите на националната и на литературната ни история, както и към читателските, а и писателските пристрастия на един от първите възрожденски белетристи.

В предходната глава проследяваме спецификите и методологиите на боравене с литературните присъствия на възрожденски книги. Тук показваме, че тези особености включват метавръзки, дозиращи в определени параметри допустимостта на завръщането към старото, връзки, натоварени с отговорната културна мисия да преформатират зависимости от типа минало – настояще, съвременност – традиция, завещание – бъдеще и т. н. „Старото“, разбирано и като литературно наследство, и като междулитературна опитност, парадоксално поражда конвенциите на нов „формат“ литературни присъствия, възприеман вече не цитатно, подражателно или като буквално заемане от чуждото, а трансформиран, привнесен, литературно обработен и дори мистифициран като *образ на книгата* във възрожденските книги. По такъв вторичен, на пръв поглед усложнен път връзките с моделите (белетристични, поетически, драматургически и т. н.) се оказват според аналитичните наблюдения в тази глава в някои случаи определящи за конструирането на жанрови и тематични иновации през Възраждането. Отбелязвано е, че сътвореното в първите български оригинални белетристични опити „задължително трябва да кореспондира по някакъв начин с преводната книжнина, разпространявана сред българите“ (Н. Аретов). По-скоро за предложеното тук изследване са важни литературните „последници“ от така заявената „кореспонденция“ между оригиналната българска проза и преводната белетристика от епохата, както и възможните им отпечатъци в конкретни възрожденски текстове, авторски следи и концептуални решения. Интересът ни тук

е и към това как самата чужда белетристика (разбирана и като метафоричен образ на модела) функционира сред, допуска се до „реални“ текстови присъствия през Възраждането. Като тези на Любен Каравелов например.

Тъй като подобни литературни зависимости рискуват да бъдат разчетени и в абстрактно метафоричното, но и в реалното проявление на присъстващи чужди книги в Каравелови текстове, тук ги разглеждаме не като препратки към, вътрешни цитати от и трансформации на чуждото, а съвсем предметно, като наличност на *книжното тяло*, като литературно присъствие, като художествен образ, вграден и осезаем в тъканта на Каравеловите повести. В тази посока е анализиран и друг интерпретативен хоризонт – фактът, че самият автор не подценява възможностите на подобни присъствия и ги налага още в първата си белетристична книга като повествователни стратегии. И ако в началото на тази глава заявяваме предимно буквалните рамки на понятието за Каравеловата библиотека, то тук впоследствие очертаваме алтернативна перспектива. Разглеждаме „Страници от книгата за страданието на българското племе“ като заявена възможност текстът да се възприеме като *литературна библиотека*. В него е проектиран модел на архив, съхранил въображаемите литературни, но не невъзможни силуети на други(те) книги. Ученият Б. Пенев реално маркира много съществена особеност на Каравеловата белетристика – нейната „предвзетост на мисълта“. Тук считаме, че тази особеност е литературното присъствие на книгата, книжността, напрегнатата и проследима направеност на литературата, прикрита зад стереотипите на публицистичното говорене. Подобна литературност е постижима в силуетите на присъстващи книги, тъй като книгата като конкретна наличност е модел, задаващ множество тълкувания – първо, е определяща за ползите и потребите от четене (особено актуален акцент през Възраждането), второ, самото ѝ присъствие предизвиква въображени-

ето на четящия (който и да е той и каквато и епоха да обитава), стимулиран за свобода на интерпретациите; трето, възкресява, напомня, препраща към възрожденския вариант на „култа към книгите“. Тези социокултурни профили могат да продължат да се множат във вариациите си, но намират и реална заявка по „страниците“ от Каравеловата книга. В предложената глава отбелязваме, че Каравелов не се интересува от действителността в качеството си на съзercател художник. Често се изтъква, че при Каравелов е водеща идеята, която налага във и чрез текстовете си. Това е така, но до известна степен, защото за Каравелов дори идеята и внушенията ѝ могат да бъдат и са подчинени на по-значими цели. А те позволяват и обясняват свободата, с която пишещият използва в своите книги други (чужди) книги, имена и(или) текстове. В настоящата глава сме показали как в белетристиката на Каравелов непрестанно се напластяват референции към и по повод на книгата, на книжността, разпознават се очертания на преднамерена сглобеност на отделните части (страници) в тялото на наличната книга. Разказващият истории за българското страдание дори за миг не оставя читателя насаме с тема, идея, персонаж, ситуации, композиция и т. н. – т. е. с маркерите на литературната фикция. При Каравелов е употребена друга стратегия, която компенсира може би споменатите по-горе липси – това е сложното модифициране на разказването и изместването на литературното повествуване от разказване самонаблюдение. И още един резултат от това (може би поосезаем) – белетристът реферира като проблем самото писане, самото концептуално изграждане на разказите като страници от книга. Ясно е, че едва ли е така сложно да се изгради сюжет около „заети“ или „прочетени“ мотиви от „европейски образци“, „предшественици“, фолклорна традиция, стара литература и т. н. Тук се осмисля посложният (ненатрапливият) казус, третиращ това как от изброеното като наследство и потенциал Каравелов се оттласква максимално яс-

но, за да го превърне в обект на своето писане, а не в конструктор, материал, заемка, влияние или контрапункт. Така се постига като резултат очертаване на книгите като книги, на чиито страници могат (при определени обстоятелства) да се разчетат контурите, кодовете, метафизичните присъствия на други книги – недопрочетени, недоцитирани, недоразказани, недоосъществени, но оказващи се налични в хипотетичния каталог на Каравеловата литературна библиотека.

В предложената глава от изследването сме потърсили отговор на въпроса – кои са книгите в Каравеловата първа книга? Тук изясняваме, че това е въпрос за литературния образ на книгата, за предполагаеми стратегии на автора да имитира писането на книга, пишейки своята собствена. А също и за нагласата на възрожденеца да преосмисли книгата, превръщайки я в литературен обект, като по този начин я използва като модел за така жадуваната „художественост“ на българската литература.

В предложеното изследване е направен детайлен анализ на първия Каравелов текст от „Страниците“ – „Турски паша“, в който повествованието се споделя от позицията на един от участниците в събитията. Каравеловата „писателка“ не е обикновена игуменка не само поради статута си на четяща и пишеща жена, Каравеловият „читател“ на написаното от нея не е обичаен гост на светата обител. Те съществуват и се разпознават като „други“ чрез отношението си към книгите. В тази глава открояваме, че любопитстващият пътешественик не просто е допуснат до тази съкровищница на монахинята, но и разполага с достатъчно права, за да се запознае с наличните книги и да ги опише. Тук не става въпрос и за ефектен детайл от интериора, случайно попаднал в ползрението на наблюдателя разказвач, защото, както се оказва, той съвсем не е невинният съзерцател на исторически находки, а воден от „свои си дела“, подготвен и осведомен за книжовните наличности на времето ерудит.

В предложеното изследване допускаме, че в записките на калу-герката не става дума само за персоналии, а за персонални асоциации с книги, политики на говорене и присъствие, исторически контексти, които тя просто възкресява. Така отново се разпознава силуетът на литературната наличност на една богата библиотека. Като че ли е излишно надникването в конкретните заглавия и взирането в отсъстващия списък: „български книги тогава никой не печаташе, и затова ги нямаше“, заключава монахинята и така поразително започва да мисли, постъпва и пише като своя автор. Общозвестен е фактът, че Каравелов видоизменя и обогатява българската редакция на текста в зависимост от променения адресат. В определени случаи, както отбелязват късните издатели на възрожденеца, „той променя или съкращава някои пасаж, насочени пряко или косвено към руския читател“ (Д. Леков). Тук посочваме, че точно в такъв „санкциониран“ за българското четене пасаж и точно в първата повест от книгата се появява съвсем реално силуетът на литературната библиотека. Разказите от „Страниците“ не следват логиката на хронологическата си поява в руските периодични издания. Те имат своя вътрешна, друга подредба, в чиято систематичност „Турски паша“ заема особено, ключово място (Н. Чернокожев). Тя е първата „страница“ от една предстояща книга, която чрез мястото си предопределя моделността на друг, нов, възрожденски български тип писане – задава единство чрез системно натрупване на книги и знания, без да настоява за тяхното задължително, еднозначно и лесно разпознаване, както и без да преследва самоцелната художественост на повествованието (за която споменава Б. Пенев).

Третата глава продължава тенденцията за очертаване на литературни силуети на книги от възрожденско време. Тя е озаглавена **ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИЗДАНИЯ В ПОСТВЪЗРОЖДЕНСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ФОРМАТ.**

В тази глава от дисертационния труд проследяваме литературните присъствия на възрожденски издания в непосредствено близък до Възраждането хронологически контекст – този на следосвобождението. Тук избираме за емблематичен казус Вазовите „Чичовци“. Известни са декларираните съмнения на поета пред И. Шишманов: „Не знам как съм имал кураж да осмее толкова свои съграждани в тая хумореска“. Все пак, отвъд търсените ефекти на признанието, става ясно едно – текстът на „Чичовци“ е разпознаваем като портрети на чичовци и от самите чичовци, т. е. Вазов внася (вписва) техния колоритен свят в книгата си без видими намеси и санкции от своя страна. Така той ги събира по-късно в „галерия“, но никога в „повест“. В същата посока отвежда тук и едно предположение за решението на автора да създава художествен каталог на книжовните присъствия на миналото, персонифицирани или преплетени, в думите, поведението, присъствието, нагледите на типичните образи от „онова време“. В настоящата глава е водеща точно тази констатация – не са така важни типичните образи и нрави, а следите на времето, разпознати в книжовните почерци и матрици, клишета и стереотипи, настоятелни теми и вълнения от Възраждането, прозиращи в прочетеното и създаденото от Вазов. Направеният тук опит за реконструкция на „онова време“ търси своите опори в наличните следи на възрожденски издания, популярни тогава, но неизвестни и забравени днес. Усилието си струва и заради това да се намерят контрааргументи на Вазовия художествен скептицизъм по отношение на една невероятна книга – „галерия“ от... книги, издания, периодика, наръчници, преводи, учебни помагала, ръкописни брошури, потайности и разговори, беседи и слова, песни и стихотворения и т. н... български в турско време. В предложената глава е направен систематичен каталог на възрожденските издания в „Чичовци“. Започнали сме с каталог на очевидното. Отбелязването на връзка между цитираните заглавия на популярни издания в „Чичовци“ и

композиционното изграждане на повестта чрез „инвентаризация на скритата библиотека“ (Цв. Раковски), зависимостта между употребата и реферирането на „имената, граматиките, речниците“ и набавянето и удържането на самоличността на персонажите чрез езика (В. Стефанов), производството на думи като единствено занимание на Вазовите герои и непроницаемостта на човешките светове отвъд нищонеказващите думи (И. Пелева) са концептуалните приноси, които насочват и това изследване в търсене на силуетите на възрожденските книги. Тези изследвания отправят поглед към категоризация на цитираните явно заглавия на популярни възрожденски издания. Най-очевидното присъствие на книги в „Чичовци“, отбелязвано от изследователите, е това на: „Райна Княгиня“, „Горски пътник“, „Хайдут Янчо“, „Телемах“, „Многострадална Геновева“, „Глас одного българина“, „Предсказанията на Мартин Задека“, както и на „два сплутти от четене“ броя на „Бъдущност“ и един на „Народност“. Подчертаното позоваване на тези явни и „опасни“ заглавия отвежда и към инерционното им възприемане като книги знаци, форми на послания, загубили своето реално съдържание и смисъл в настоящето. Именно така може да се обясни фактът, че изследователските призьми сякаш приемат да разискват тези книги буквално – като „книги заглавия“, чиято популярност се дължи на интригуващ за Възраждането сюжет, без те да реферират с конкретно авторско име или обвързаност с историческо събитие. Трябва да отбележим настоятелното отсъствие във Вазовата книга на имена на автори на споменатите възрожденски издания, за тях като че Вазовите чичовци въобще не споменават и се държат така, сякаш не знаят за тях. Поради констатирането тук на това значещо отсъствие в настоящата глава се заемаме да припомним и назовем липсващите имена. В поредицата заглавия успоредяваме и поредица личности – най-очевидният пример е с Раковски, който референциално присъства като автор и с поемата си „Горски пътник“, и с

вестника си „Бъдущност“, но и с брошурата „Глас едного българина“. Този въпрос е обстойно разискван в настоящата глава.

Конкретиката на позоваването на други, „нереволуционни“ възрожденски текстове във Вазовата повед често убягва от погледа на изследователите или се цитира с известни предпочитания. Ето защо тук каталогизираме такива стереотипни и може би поради това недостатъчно впечатляващи вниманието употреби на книжовни присъствия от Възраждането в „Чичовци“.

В тази част сме включили популярната стихотворна прослава на правдата, дело на Кръстю Пишурка, Мойсей(чо) и историята на еврейския законодател, популярните градски песни, цитатното присъствие на възрожденската преса, популярните книги, текстовете на чичовците. Маргиналните силуети и сенки на предполагаемите книги са като че ли по-предизвикателната и по-малко обглежданата зона в „Чичовци“. Направеният тук каталог на литературните следи на вписаните в текста книги и книжовна продукция от Възраждането би могъл да предложи алтернативи на осмисляне и по-различни акценти в прочита на Вазовата повед. Категориите и специфичните черти на отделните предполагаемо познати на възрожденската публика книги са представени така в тази глава: 1. Обществото – църквата – редът; 2. Здравословията; 3. Библейски препратки и позовавания; 4. Вестникарските подобия; 5. Астрономия, астрология, атмосферология и климатология; 6. География; 7. Гадателните книги и пророчествата; 8. Дамаскини и жития на светци; 9. Историята – общата, световна история и българската история; 10. Популярните градски и бунтовни песни; 11. Съдържанието на раклата на господин Фратю, т. е. сюжетът „изгорялата библиотека“ в литературен вариант. Този сюжет е твърде популярен, за да бъде случаен в текста на Вазов и да се среща в два убедителни варианта – в страховете на Фратю и в самосъжалителните трели на Йотата.

Като особено важни за осмислянето на времевите маркери и на времевата дистанция в „Чичовци“ тук са проследени и анализирани и повествователни стратегии, като коментарни ремарки, отклонения, текст в скоби, които свидетелстват за авторски глас, намеси, личностни следи – типична практика за възрожденските прозаически текстове. Изборът в тази глава – да се припомни присъствието на повестта „Сватбата на Хайдут Янчо“ в прословутата литературна „скрита библиотека“, е, за да се преосмисли мястото на този текст във възрожденското и поствъзрожденското конструиране на образа на литературните следи, наследства и присъствия на книгата. В този смисъл считаме, че разпознаваемите техники на сюжетно изграждане, тематичният избор и предполагаемите рецептивни кодове за налагане на споменатото заглавие определено разчитат на читателско внимание не само през епохата на Българското възраждане, но и, оказва се, десетилетия след Освобождението. Тук съпоставяме два превода на известната повест „Сватбата на Хайдут Янчо“, които са емблематични като композиционно изграждане и паратекстови послания и в които идеологически маркирани сегменти и жестове на популяризация доминират и изместват отчасти както реалното съдържание на предложения превод, така и посланията и мисията на оригинала. Също така в тази глава споделяме тезата, че изследваното явление не е непозната практика през Възраждането, когато ресурсите на определени сюжетни акценти се превръщат в приоритетни и предпочитани места от оригинала, които преводачът съзнателно налага като същностни пред своята публика.

В представената глава посочваме, че първият възрожденски превод на повестта „Сватбата на Хайдут Янчо“ е публикуван в Браила в румънско-българската печатница на Христо Ваклидов през 1863 година. Според учените (Маньо Стоянов, Лаура Баз-Фотиаде, Николай Аретов) може да се допусне, че тя е преведена от румънски език от Иван Мънзов. Вторият превод на повестта е публикуван през 1898 го-

дина и неговата история също споделя редица черти на неслучайните паратекстови сегменти и сюжетни послания, обвързани с конкретен исторически контекст. Заглавието е представено така: „Хайдут Янчо. Пътни впечатления и мисли из Турция, през 1854 г. Превел Д-р С., София. Печатница на Ив. К. Цуцев. 1898.“. Самият текст се разполага на 52 страници (само за сравнение да споменем, че първият превод се състои от 80 страници, а цялата книга заедно със стихотворното приложение – от 120 страници) и е форматиран като малка книжка от поредица подобни брошури. Към това твърдение насочва и констатацията, че периодичността на изданията от замислената поредица се подчертава от озаглавяванията в горната част на книгата – „Из българските черни теглила и отмъщения“. Те присъстват като курсив, присъщ на споменатата поредица. От предложения преглед на книжовните присъствия, анонси, оценки, ясно заявен адресат и рекламна политика тук търсим мястото на втория превод в историческия контекст на времето, а той е ясно разпознаваем. Идеологическите послания и неслучайният избор на сюжет отговарят на намеренията на проследената от нас поредица. В този смисъл, подчертаваме в тази глава на дисертационния труд, интересът на преводача „Д-р С.“ не е резултат на литературни увлечения и подражания, а е емблема на диктата на политиката над литературните вкусове на читателите, към които е адресирано изданието. От този момент – на откриването на рекламната страница, разполагаща съдбата на българския хайдут Янчо в призмата на чуждия, незаинтересован поглед, съмненията относно основателността на твърденията за псевдоавторство, за „мистифициран документален разказ на френски офицер на турска служба по време на Кримската война“ (Енциклопедия на възрожденската литература), като че ли все повече се задълбочават. Считаме, че известна яснота по въпроса се постига, като се проследят няколко аспекта на историческите ресурси на миналото на книгата и нейните възрожденски, пост-

възрожденски и литературни присъствия и модификации. Така тук се представят три отделни фактологически мотивирани страни от битието на популярната книга, повествуваща за Янчо, и нейните употреби в конкретиката на разнолики исторически контексти. Особено важни в този аспект се оказват: 1. безспорното позоваване, цитиране, отправяне и отпечатване на ясните темпорални параметри – на случващото се в литературния (от Ив. Вазов и от френския пътешественик) текст, на споменатото от преводач, издател и разпространител; 2. невинаги безпроблемното, но сравнително категорично цитиране на имена на личности, обвързани по различен начин с книгата – автор, преводачи, спомоществовател, издател, печатар, книжари и. т. н.; 3. макар и несложни, но все пак присъстващи като настояване – редица жанрови указатели: повест, пътни впечатления, мисли, спомени, брошура, част от поредица, маркирана по модела „из българските теглила...“, сборник, регламентиращ спокойното съседство на свой, чужд, преведен и свободно адаптиран текст, постлитературното (вторично фолклоризирано) битие на сюжета за Янчо, литературното вписване на познатия сюжет във Вазовата повест „Чичовци“.

Ясно заявените темпорални ориентири, на които разчита това изследване, са годините, в които се появяват самите издания – оригиналът – в Париж през 1863 г. , и преводите – първият през 1863 г. в Браила, вторият през 1898 г. в София. В заключението на тази глава посочваме оригиналните: заглавие, жанрово определение и формално и концептуално конструиране на така популярната през Българското възраждане „френска“ книга. Книгата на Жюл дьо Лапрад излиза в Париж, в известното издателство „Nachette“, през 1863 година. Оригиналният заглавие, публикувано под рубриката „Bibliothèque des chemins de fer“ („Библиотека на железните пътища“), е „En France et en Turquie. Nouvelles par Jules de Laprade“ („Във Франция и в Турция. Повести от Жюл дьо Лапрад“). Самата книга, подобно на българските

си варианти, е изградена от три новели, които носят собствени заглавия – „Guillaume Le Songeur“, „Jantzo L'Haydouk“, „Hadgi-Mostapha“ – „Гийом Мечтателят“, „Янчо Хайдут“, „Хаджи Мостафа“. Сборникът е предговорен от думи на автора – посвещение на неговата съпруга, което открива редица кодове за възприемането на включените новели като фикционални текстове, като литературни открития, настояващи по-скоро за художествено съграждане на един измислен свят, отколкото за историческа документалистика.

Вторият раздел в **ЧАСТ ТРЕТА** на дисертационния текст е озаглавен **МЕЖДУ КНИГАТА И ЗРЕЛИЩЕТО**. В този раздел интересът към ремарките в първата оригинална комедия е продиктуван от идеята те да бъдат разгледани като зони на „единствения пряк израз на авторовата реч“, да маркира зоните „между“, териториите на адресираното послание за зрителя и това за имплицитния режисьор на драмата. Тук сме проследили проявите на съвместеност на елементи на наративната техника в *ремарките* и на възрожденския драматургичен шаблон на съзнателно търсената „жестова щампа“. Тезата ни е, че ремарките в комедията могат да се прочетат като метатекст, чиято семантична природа кореспондира с присъщата на Възраждането склонност към „коментиране на Историята“ (Ю. Николова) и на историите – същностна страна от публицистичния дискурс на епохата. В този контекст сме отчели, че „Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия Николча. Комедия в три извършвания от Т. Икономов в Болград, 1863“ е носител на особените жанрови белези на „коментирана“ драма, където ремарките и диалогът са две различни равнища на реализация на „цялостния сценичен изказ“, всеки със своя семантика и знаковост в драматургичния текст. Известно е, че „Ловчанският владика...“ се създава като самостоятелно произведение по действителен случай, разказан на Теодосий Икономов от Симеон Недков. Въпреки това авторът избира своя „версия“ на „билото“, на реалното събитие, като го преработва

като фикционален сюжет, подчиняващ се на жанровата природа на комедията. Тук не четем драмата единствено и само като „сценична реализация“ – през прочита на режисьора, а като текстова (публикувана) реалитет на „публицистичното слово“ на коментатора, отразено във и чрез ремарките. В едно драматургично произведение ремарките „затварят“ и изолират, но и детайлизират и прецизират същността на актьорската игра, на жестовете, на невербалните послания на написаното. В този раздел констатираме, че при композиционната организация на комедията „Ловчанският владика...“ могат да бъдат семантично обединени няколко типа ремарки. Тяхната систематизация с оглед на конкретното позоваване на текста на възрожденската комедия на Икономов е проследена детайлно в предложеното изследване. Към тезата за рецептивните равнища на читателската аудитория през Българското възрождане (К. Станева) чрез „случая“ „Ловчанският владика...“ сме добавили една нова категория – тази на читателя на драматургичен текст. В заключението на този раздел представяме концепцията за замисъла и реализацията на драмата като *книга*, а не като „позорище“. Тук на практика показваме как прякото общуване на сцената с публиката се е заменило с *четенето*.

Третият раздел е със заглавие ЕМБЛЕМИ НА НАЦИОНАЛНАТА ПУБЛИЧНОСТ. ПЕРИОДИКА И ДРАМАТУРГИЯ: ЛИТЕРАТУРНИ ТРАНСФЕРИ.

Изследването на отношенията драма – преса в културните традиции на Българското възрождане не е нова и необичайна научна тема. Така поставен в този раздел, проблемът има множество вариации за интерпретация, както и невероятно поле от емпиричен материал, който е привлечен в подкрепа на заявеното. Този раздел от изследването очертава посоки, през и чрез които такъв тип комплицирани отношения – между две формиращи се в хода на националното съзряване институции като театъра и периодичните издания, стават маркер за

динамични връзки и влияния, предопределили тенденции в развитието на някои драматургични и журналистически жанрове през Възраждането. Сложността на подобна заявка изисква уговорката, че тук се ограничаваме в наблюдението на зараждащи се процеси, чиято резултативност рефлектира върху артикулирането на българското в определен етап от институционалното налагане в обществото на двете публични среди. На първо място, става дума за факт с предсказуеми последици – такава е изяснената роля на пресата като медиатор за популяризирането на драматургични събития – например отзиви за представления, рецензии за издадени драматургични текстове, реклами, анонси за предстоящи спектакли, заявки за разпространение на преводни драми. На второ място – страниците на възрожденските издания тук се разглеждат като своеобразна „сцена“, на която се поставят „представления“, засягащи разгорещени журналистически спорове „за“ и „против“ театъра, материали, разобличаващи политически или социални съперничества, исторически значими коментари на динамични акценти от настоящето, зад които прозират много по-съществени идеологически проекти. Те театрализират в пресата присъщите атрактивни за десетилетието просветно-образователни, църковно-религиозни и освободителни движения на Балканите и сред българите. Третият съществен проблем в тази посока на настоящия раздел на изследване в дисертационния труд е свързан с въпроса дали и доколко пресата усвоява драматургичния език – шаблони, жестове, реплики, методология, и най-вече как си служи с него в своята публична мисия.

На практика адаптацията на възрожденската култура към изкуството на театъра става чрез полемиките в печата. Разбира се, тази журналистическа дискусия огласява и традиционни възрожденски идеологии – страх и влечение към непознатото и чуждото (Р. Дамянова), разбирането и неразбирането на европейската цивилизация, възмож-

ностите на периодиката да артикулира родното чрез езиците на чуждото. Драмата на свой ред се позовава на публицистичната актуалност на своето време, за да пресъздаде епично – като театрални жестове и сюжети – ежедневието, новината, делничното и обичайното.

В настоящото изследване търсим откровеното буквално заемане на имена и сюжети, които битуват като значими персонажи в пресата и като такива се оказват вплетени в сюжетни ситуации от възрожденската драма. В тази посока отвеждат театралните текстове на „Хаджи Димитър Ясенов“ от Л. Каравелов или опитите в драмата на Найдено Геров – трагедията „Старозагорченката“ например и подобни драми. Като най-показателен пример тук сме привлекли театралния репертоар на трупата на известния румънски драматург Йоргу Караджале. По време на престоя си в Браила през 1868 година румънската трупа на Караджале представя две пиеси, посветени на Критското въстание: „Мъчениците на Кандия“ и „Битката при Сфакия“, и два спектакъла със сръбска и българска тематика, подготвени специално за случая: „Смъртта на Обренович“ и „Героизмът на българите или Битката на Филип Тотю войвода с турците при Върбовка“. Посочените пиеси са наречени „епизоди“, което според Надежда Драгова насочва към тяхната документалност, предопределена от обвързаността им с текущи събития. Спектаклите се осъществяват само няколко месеца, а в някои случаи – само дни след случването на изобразяваните събития. Още по-любопитно е наблюдението, че в следващите представления на трупата в някои градове Й. Караджале подменя първоначалния персонаж на Филип Тотю с образите на добилите нова, по-актуална слава български герои – Хаджи Димитър и Стефан Караджа. По този начин театралното представление се превръща в документален илюстриран и обживян разказ за непосредствено протичащи исторически събития.

В заключението на този раздел сме отбелязали, че процесите на възприемане, на вписване на драматургичната творба във възрожден-

ската традиция са сложни и противоречиви. От една страна – това е наложеният интерес към драмата като текст, от друга страна – зрелищността, постановката, действието на сцената пред публиката. Подчертава се също, че не става дума за две фази в развитието на рецепцията на театъра през Възраждането, а за два синхронно протичащи процеса във възрожденската култура.

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА – КНИГИ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПРИСТРАСТИЯ, е съставена от два раздела. **Първият** раздел е озаглавен **Юбилей и сборници. Дейността на професор Иван Шишманов.**

В този раздел проследяваме социокултурния профил на изследователските занимания на Иван Шишманов. Поводът, макар и конкретен, тук е видян в много по-широкия хоризонт – като символ на нацията. Когато пред очерталата се двадесетагодишнина от появата на едно от най-популярните български илюстрирани списания („Илюстрация Светлина“) редакторът Юрдан Михайлов решава да издаде юбилейна книжка, посветена на събитието, се получава интересен резултат. На първо място – това е своеобразно уникално формирано и подчинено на идеята журналистическо събитие, на второ място – то, именно като прецедент, е както предговорено, така и снабдено с необходимите редакторски уговорки, поместени веднага след последната публикация. Списанието в този си единствен юбилейен брой се превръща в своеобразна сцена на историята – на неговите страници си дават среща неподозирани и незаподозрени в писателски изкушения личности и видимо неподатливи на тематичен регламент и подредба публикации. Разбира се, журналистическият повод само донякъде мотивира участието на поканените в това издание. Защото самото им присъствие вече измества предсказуемия „юбилейен“ профил и задава друг – този на политическата 1917 година. В този раздел търсим проявленията на юбилеите и честванията като социокултурно яв-

ление. Ако краят на 1917 година отбелязва една резултатна инициатива, подета от проф. Иван Шишманов за честване на 50-годишнината от смъртта на Георги Раковски, то нейното начало е маркирано от раждането на тази идея. В броя си от 3 февруари 1917 година вестник „Мир“, орган на Народната партия, публикува на първа страница две очевидно значими за изданието статии – от проф. Шишманов, със заглавие „Петдесетгодишнината от смъртта на Раковски (1867 – 1917)“, и неподписаната, озаглавена „Макензен за българите в 1885“. Същият фелдмаршал, за когото и когото може да прочете и види на страниците на юбилейния брой на списание „Светлина“ българският читател. Тук си задаваме важните въпроси защо са необходими тези наблюдения и какво подсказват едни, може би преднамерено търсени, журналистически съседства? В настоящия раздел посочваме, че отправната точка на отбелязването на юбилея от смъртта на Раковски очевидно не е да бъде възкресен за поколенията един забравен подвиг и герой – нещо, което осъществява Вазовата „Епопея на забравените“ с одата „Раковски“ двайсетина години след края на пътя на възрожденца. Фактът, че двете емблематични изследвания върху живота на Раковски, публикувани през 1917 година: на Б. Пенев и на И. Шишманов, се позовават – в текста на първия далечно имплицитно, а при втория цитатно – на поетическия образ, съграден от Вазов, доказва, че Раковски не се нуждае от възраждане от мъртвите спомени. Мотивацията на подобна инициатива тук откриваме в уводните думи на двамата учени, откликващи на темата „Раковски в 1917-а“.

Иван-Шишмановата аргументация е както ясно заявена – защото поставя началото на една академична и обществена активност по повод на 50 години от смъртта на Раковски – така и по-дълбоко вътрешно аргументирана от конкретния исторически хоризонт на актуалните събития. В изследването на тези явления посочваме, че Шишманов инициира няколко прояви, които присъстват в обществения живот и

имат реални резултати. След януарската си публикация в „Мир“ той отбелязва историческата годишнина и с реч в Народния театър на 17 октомври. По решение на Историко-филологичния клон от 15.X.1917 г. началото на тази реч и осъщественото по-късно изследване на учения са включени в тематичния сборник на БАН под заглавие „Раковски като политик. Реч за петдесетгодишнината от смъртта му. 9. 22. октомврий 1917“. Академичният сборник, посветен на Раковски, събира и сглобява последователно различни лица от фигуратива „Раковски“. На този предсказуем академичен жест откликва и проф. Б. Пенев, който се включва в друг сборников формат на изследователското отбелязване на сюжета „Раковски в 1917 година“. Появата на биографа на Раковски през 1917 година се случва в лицето на университетския преподавател професор Боян Пенев. Така в неговата студия „Биография“ се преоткрива, пренаписва и осъзнава в нов исторически периметър животът на автора на „Горски пътник“. Сборникът, инициран може би от Б. Пенев, включва също емблематични за изследователските полета около и за Раковски публикации. В този раздел на дисертационния труд споменаваме, че интересът на Б. Пенев към Раковски е предшестван от един съвсем ранен за 1917 година текст – още през януари ученият се включва в диренията за живота на възрожденеца с „Биографически бележки за Раковски от П. Р. Славейков“. М. Аранаудов също посвещава своя ранна студия на Раковски – „Раковски като фолклорист“ (1912).

Разнолик, невъзможен за обхващане и „сезиране“, разбягващ се в откъслеци от намерения, пожелавания, проекти, текстове, езици, научни и други области на общественото знание и проучвания – така изглежда в настоящия текст реконструираният Раковски, фигуративът на побиращ твърде много силуети на своето и на новото време човек на Възраждането, обременен и от възложени му постфактум допълнителни очаквания. Разнолики са и езиците, коментиращи чествания и

честването – научни статии, журналистически публикации, речи, сборници, автографи, фотографии, библиографски проучвания, публични отбелязвания на събитието, следи от големите изследователи на Българското възраждане и техните пристрастия, неотменната сянка на „последните войни“, които не са последни, а някои от техните последици все още предстои да бъдат осъзнати исторически. Като че ли обобщена формула на това, което се случва през 1917-а – годината на Раковски, дава М. Арнаудов в заключението на сборника с участието на Б. Пенев, че „Раковски усредява в себе си разединените таланти и стремежи на цялото онова поколение, бидейки едновременно и публицист, и историк, и политик, и поет, и организатор на въстания“. Споделяйки подобна позиция, академичната 1917-а „усредява“ разединените стремежи и таланти, насочени към едно – да съберат в картина и разказ лицата на големия възрожденец: парченца от „невъзможния образ“. По-детайлизиран профил на изследователските пристрастия на Шишманов предлага изследването му „Раковски като политик“, на което в този раздел отделяме специално внимание. То дава възможности за търсене на друга, по-различна от обичайната перспектива в научния интерес към великия възрожденец. Тезата ни тук е, че опитът на Шишманов като политик (в публичните изяви като оратор, в словата му, писани по конкретни поводи) оказва влияние върху стереотипа на научното му изложение. Това налага едно внимателно наблюдение над въздействията, които би предизвикало това подчертано символно място, каквото е публичната трибуна, върху конструирането на конкретно научно проучване. Независимо че става дума за научно по своя характер изложение, то носи отпечатъци от много, но понякога незабележими външни за науката влияния. Тук отбелязваме регистрираните и може би внушените ни от текста присъствия в полето на политическото. Считаме, че често става дума не само за такива, споделяни от самия учен, но и за онези, които остават чужди на

неговото политическо кредо в конкретния исторически момент, но той реагира на тях по определен начин.

Научното изложение на Шишманов, което изследваме в този раздел, свидетелства за това как политическият обект променя литературната форма, най-общо казано – как я подчинява, опитвайки се да я направи средство на политическия език, или(и) обратно – как литературата оспорва доминацията на този обект, добавяйки в своя подкрепа и позицията на литературната критика. Така въведението припомня поетическия образ на Раковски, изграден от Вазов в „Епопея на забравените“. Цитирайки почти дословно познати детайли от закрепени в българската колективна памет стихове от Вазовото стихотворение, ученият не бърза да съпостави литература (поезия) и наука или най-малкото – опитва се да подготви аудиторията за някои свои научни открития, които наистина ще влязат в спор с установената поетическа истина. Шишманов ще оспори в хода на изложението си и други „истини“, свързани с политическото поведение на възрожденеца. Всъщност да се говори за политика и политическо при човек като Раковски, е изключително трудна задача. Тук подчертаваме, че заемайки се с това предизвикателство, изследователят се позовава на свои издирвания и тези, но и непрестанно мисли за политическото говорене, политиката и политическите предизвикателства на своето време. Шишманов е наясно, че литературата има предимство да споделя идеите „фигуративно“. Тя произвежда естетически ефект, емоция, която разчита именно на тази фигуративност. С това трябва да се справи ученият, когато се изправя пред колосалния Вазов език, предопределил вече мисленето и емоциите български, свързани с Раковски.

Въпросът за емоцията, която реториката определя като патос, отвежда към констатирането тук на двоен ефект върху публиката: „първо, мощта на речта, достатъчно ефикасна да влияе на слушащите, възползвайки се от възможностите на колективната емоция, и второ, в

същото време, реч, отваряща врати към чистата естетизация, която ще забрави за идеята, в полза на образа, която ще се позове на съблазняващото доминиращо въздействие на думите над значението“ (Е. Реверси). Известно е, че формата на политическата мисъл не е само преносител на значение, самата тя също носи значение и смисъл. Така в много случаи можем да говорим за конкретна семантична зависимост между политическо кредо и поведение и мястото на „покълване“ на политическата мисъл. Това насочва към характерната за политическата еволюция на Раковски обвързаност между конкретно място и възникнала нова политическа идея. Тази особеност сме подчертали в настоящия раздел на дисертационния труд като водеща в изследването на Иван Шишманов. Ученият предоставя на аудиторията си обилна систематично поднесена информация за детайли от житейските изпитания пред Раковски – най-интригуващият факт в този респектиращ списък е налагането на тезата за два периода в политическата дейност на възрожденеца, белязани от Кримската война. Именно тук подчертаваме научната прецизност и деликатност в налагането на определени тези, присъщи на И. Шишманов, защото той осъзнава, че се е заел с една изключително трудна задача – да осветли някои от многото лица на политика Раковски. В заключение обобщаваме, че в това сериозно научно изложение, респектиращо с проучвателската си работа и аналитичната си позиция, Шишманов от дистанцията на своето време си позволява малки полемични „островчета“ на лична позиция, пристрастен коментар и оценностяване на случилото се през Възраждането. В тези моменти именно присъства политическото като дискурс на актуалната за учения 1917-а. Ученият не пропуска да превърне в духовен капитал образа на Раковски именно в годините на Първата световна война. В крайна сметка със статията си изследователят прави същото, каквото прави Вазов с поетическия образ – и двамата преследват една свята цел – да продължат да доизграждат мита *Раковски*.

Вторият раздел на ЧАСТ ЧЕТВЪРТА носи заглавие Антологии и/или сборници. Концепциите на професор Петър Динеков.

През 1956 година излиза един сборник със статии на П. Динеков, които като че ли остават съвсем незабелязани от литературната критика и са подминати без реакция от страна на рецензентския интерес. Може да се каже със сигурност, че на такъв липсващ афинитет към текста се „радват“ и следващите две преиздавания на книгата – през 1958 и през 1968 година. В тези факти тук прозираме проявлението на много по-дълбинни социокултурни процеси. Какво се случва на т. нар. критически хоризонт и защо сборникът „Литературни образи“ не получава адекватен или дори сепъл резонанс сред литературното и научното си обкръжение? Как и защо други теми, текстове, книги, научни жестове, продуцирани от учения, изместват тези „образи“ от ползрението на литературните наблюдатели и се оказват по-значими и значещи за производството на литературнокритически контексти, свързани и предопределени от фигурата на изследователя и изследователите? Това са основни въпроси, на които отговаряме в този раздел.

Факт е, че от т. нар. ранни сборници и книги на Динеков подобна съдба споделя и една друга емблематична за настоящото наблюдение книга – „Литературни легенди“ от 1942 година, а едноименната статия е публикувана за първи път в „Златорог“ през 1937 г. Тук отбелязваме някои изключения по отношение на тази инерция на мълчанието. Това, което е важно за нас тук, е разглеждането на споменатата публикация в контекста на оказалите се също така емблематични, но и малко познати научни фрагменти в споменатия едноименен сборник. Ако обаче обърнем поглед към литературнокритическия интерес през споменатите години на поява на другата сборникова „форма“ – „Литературни образи“, ще намерим редица възможности за полагане на текста на книгата в контекста на други подобни книги, появили се

в авторската биография на Динеков както преди, така и след нея. По този начин се оказват значими като послания, разчетени в този раздел на дисертацията, и като концептуално осъзнаване на написаното в неговата цялостност предхождащите „Образите“ (1956) „Легенди“ (1942) и последвалите не след дълго „Литературни въпроси“ (1963). Тук считаме, че едва ли е случайно съпадението в настояването на *литературността* в тази своеобразна Динекова „триада“: легенди – образи – въпроси. Още една типологическа характеристика ни отвежда към основателността на подобни паралели – това са паратекстуалните решения, обрамчващи „малките“ текстове – предговорите. Наблюдението над тези сегменти от текста се оказва съзнателно ориентирано към търсене на отговори относно авторските решения за назоваване на жанровия избор, т. е. как самият изследовател проблематизира събраните в книга свои научни констатации, форматирани като отделни части – статии. В първия случай, на „Легендите“, е показателно концептуализирането на цялото не в предсказуемия уют и красноречие на въвеждащите думи, а в композиционните разполагания на отделните статии. Всяка една от тях засяга, коментира и поражда важен литературноисторически или литературнотеоретичен въпрос и може да се каже, че при добросъвестно проучване като това на Ю. Йорданова върху отделна статия от сборника ще се окаже, че това е една от ранните Динекови книги с неподозирани и недооценени изследователски потенциал. „*Литературни образи*“ и в трите си издания – от 1956, 1958 и 1968 г. , е лишена от предговор. Тъй като е лишена и от рецензентски интерес, който би могъл да отговори поне на някои от вълнуващите ни тук въпроси около жанровата парадигма на антологийното концепиране в текстовете на Динеков, то остава наличното присъствие на конкретните варианти на книгата, както и подсказващите редица тенденции в научните пристрастия на учения подбрани статии. Тях тук в предложения раздел на дисертационния труд изследваме и

анализираме в детайли. „Литературни въпроси“ е продължението, представително за посоката на ахронологическите Динекови сборници от очеркови наблюдения над българската литература. Тук обаче, за разлика от предходните модели от подобен тип събиране на текстове, където, както беше вече споменато, отсъства, въпреки че се открива имплицитно, ясно зададена и заявена от автора концепция на сборника, присъства кратък уводен фрагмент. Думите на учения спасяват съвременните питання за концептуалното изграждане на подобни проекти и макар и деликатно, задават конструктите на „основния Динеков жанр“ – сборник статии. Интуитивният момент в това питане, илюстриран с констатирания ахронологизъм в научните стратегии и „бягства“ на големия изследовател, тук намира своя типичен за Динеков деликатен, но категоричен отговор.

Споменатата любопитна тенденция, потърсена тук в концептуалното осъзнаване и прецизиране на проблеми, които са заявени в особената сборникова формативност на емблематични книги, като „Литературни легенди“, „Литературни образи“ и „Литературни въпроси“, очевидно не остава встрани от по-нататъшните открития на академичния авторитет.

В този раздел на дисертацията подчертаваме, че фактът на трикратното издаване на книгата я полага в значими както за учения, така и за неговите непосредствени критици и анализатори разнообразни литературноисторически, но и политически контексти. Показателни са и научните проекти, с които се заема университетският професор, инициативите и форумите, в които участва, темите на актуалните научни занимания, които представя по времето на и паралелно с публикуването на трите издания. Подобна изкушеност по диахронното представяне на една на пръв поглед случайна липса има за цел да преодолее именно онази инерция на четене на Динеков, която с лекотата на категорично обобщение го профилира и сегментира с оглед на конкретно полити-

чески обективни фактори – така например той, или по-точно неговите текстове, се оказват белязани от знака на 1944 година и тя се оказва разделителната линия между „първия“ и „втория“ Динеков.

Годината на „Образите“ е определяща с няколко важни посоки, които в предложения втори раздел на част четвърта синтезираме и анализираме. Един доклад с изключителна важност за огромния проект, стоящ пред националната филологическа наука и определящ за филологическите стратегии на екип от учени. Темата е „Периодизация на българската литература до Освобождението“. Докладът подлага на обсъждане периодизационни модели на българската литература, като прагматичната или очевидната цел е написването на научна история на българската литература. Тук не се задълбочаваме в проблемите на периодизацията, а върху онези, чието разрешение се открива в направеното от големия учен професор Динеков, и върху онези, чието осмисляне предстои. И ако този рецензентско-критичен диспозитив по повод на подготовката и издаването на един грандиозен национален проект, какъвто е „История на българската литература“, е напълно разбираем и в потенциала си да измести сборник със статии като „Литературни образи“, то следващите изследователски акценти в продуктивната дейност на учения, съпътствали това събитие, са от друг порядък. Така се появяват другите две теми, или литературноисторически сюжети (М. Неделчев), важни за Динеков и отбелязани от критическия „език“ на времето: 1. Литературното наследство на П. Р. Славейков, 2. Издание на съчиненията на Ив. Вазов в двадесет и два тома под редакторския взор и инициатива на П. Динеков. И двата литературноисторически сюжета около съвсем неслучайните персоналии на конструирания канон се оказват щастливо забелязани и отбелязани от критическото внимание. В този раздел констатираме, че особен ракурс към този изследователски формат на рецензии и критически бележки за Динековата книга внася мълчащият за нея, но ще-

дър на други находки научен хоризонт на 1968 година, когато за пореден, трети път читателят се сблъсква с „Литературни образи“. Редица издания – „Славяни“, „Литературна мисъл“, „Известия на Българското историческо дружество“, „Списание на БАН“, „Септември“, „Литературен фронт“ – са форум за изобилие от критически реакции на Динековите нови книги. Доминиращ обаче е един особен аналитично-критически и теоретизиращ интерес към антологийния тип издания на учения „Старобългарски страници“ (1966) и „Възрожденски страници“ (1969).

В настоящия раздел на дисертационния труд посочваме, че ученият Петър Динеков се оказва особен, „недостатъчно последователен от началото до края“ автор, защото избира да създава непоследователни, доста противоречащи на завършени научни концепции книги. Проблематичното назоваване е само един възможен аспект на този негов изследователски избор.

Сборник статии, „малки“ научни форми, антология, концептуално акцентираща невъзможната постижимост на безкритичното събиране, са множество вариации на жанрови решения, коментиращи, задаващи проблематичността на „Литературни образи“, но не и окончателни и неуязвими тези. И какво се оказва в края на едно рецензентско-критическо разследване по следите на отсъстващите рецензии? Може би редица от възможните отговори са само интуитивно доловени, други – деликатно загатнати, трети – директно наложени, но най-съществено (отвъд текста на самата книга, който е достатъчно показателен с имплицитните си решения) е изследователското любопитство, което предизвиква докосването до оригиналните варианти на позабравени литературни реакции, години и настроения. Така по-съществен е процесът на припомняне, преоткриване, препрочитане отново на Петър-Динековите книги. Именно с тази цел тук се насочваме към знаменателната за Паисий и неговата история 1972 година.

Научните интереси на Петър Динеков към този въпрос разкриват важни особености, приноси както за традициите в осъзнаването и оценностяването на основополагащата за Българското възраждане книга, така и за очертаване на етапите, през които преминава собственият път на изследователя към тази проблематика. Отбелязването на 250 години от рождението на Паисий става чрез публикуването на специален брой на „Литературна мисъл“, в който водещо място заема статията на Динеков „Човекът в „История славеноболгарская“. През същата 1972 година излизат и две други издания, също свързани с посочената годишнина – „Паисий Хилендарски „История славеноболгарская“, под редакцията на и с предговор от П. Динеков и „Историческа съдба и съвременност“ – книга, задаваща заявка за една концептуално нова пренаредба и преосмисляне на историята на българската литература, също от П. Динеков. Така формулирана, тази констатация предизвиква естественото питане за научни „събития“, предшестващи, а и последвали от подобно съвместяване на факти. Истина е, че интересът на изследователя към делото на Паисий не може да се заключи в рамките на една година, нито да резултира единствено в посочените заглавия. Това дело е системно осъзнавано като предизвикателно поле на познанието, ето защо то се свързва с появата на няколко последователни публикации. Диахронният им преглед може да подскаже смисъла на това, което като резултат се случва в знаменателната 1972 година.

В този раздел проследяваме и анализираме резултатите от този детайлен преглед. Тук не само изброяваме и съпоставяме направеното от учения, но и открояваме приносните моменти в развоя на изследователските му търсения – да обосновем в синхронен план значението именно на „Човекът в „История славеноболгарская“.

Считаме, че така Динековото изследване постига както възможността за очевидни паралели на ниво композиционни решения между

своя изследователски метатекст и текста на Паисий, така и се възползва от перспективата да наложи едно препрочитане (преосмисляне) на оригиналните послания на историята в светлината на научната перспектива, зададена в заглавието на паралелно появилата се книга „Историческа съдба и съвременност“. Човекът като обект на историческата наука не е откритие на Динеков, но в своята публикация, отчитайки направеното до момента от специалистите по възрожденска история и литература, той формулира типовете отношения *човек – история*. И те изглеждат така според формулите на учения: човек – обществена среда; човек – историческа съдба; човек – човек от епохата на Паисий; човек – човек, „когото хилендарският монах вижда в историята“, т. е. „човекът във вековния поток на времето“, или казано по друг начин, човекът, персонаж в „История славеноболгарская“, този, който броди по страниците ѝ, оставяйки своите лични следи, проследими единствено в целостта на написаното от Хилендареца. И още съпоставки и съвместявания, например човек – човек в перспективата на бъдещето; човек – човек в историческото развитие, т. е. в процеса на българското национално възраждане.

Всички тези сдвоявания изглеждат очевидни и ясни на фона на актуалното състояние на изследванията за Паисий, но така формулирани през 1972 година, те имат друго значение и придобиват смисъла на едно преодоляване на инерционното възприемане от академичната мисъл на направеното от хилендарския монах. Лесно и безконфликтно би могло да се разгледа „Читателят в „История славеноболгарская“ в контекста на добилата популярност по онова време теория на рецепцията. По-предизвикателното в разглежданата тук публикация „Човекът в „История славеноболгарская“ е нейното място в осъзнаването на философското концептуализиране на историята, сбъднало се в забележителния труд на Паисий. Водещата теза обаче може да остане незабелязана на фона на така заявената позиция. Най-същностното в

този раздел на изследването е проследяването на *пътя на книгата* към и за човека. Приносен момент в предложеното от Динеков изследване са също представите за различните мисии на човека от епохата на Паисий. Така тук сме открили две основни направления в наблюденията на учения: 1. човекът и подробностите от маргиналното битие, т. е. констатации за *отсъствие на всекидневието*; 2. множественост и *нееднозначност на контекстуалните обкръжения* и присъствия на човешкото в историята. От дистанцията на изследователските натрупвания е лесно да съдим за предимства и пропуски, направени от предшествениците в науката. Струва ни се по-скоро предизвикателно намерението да поставим на подходящото място в историята на изследванията за Паисий именно тази Динекова статия. Кратка, непретенциозна, ясна, категорична в оценките си, деликатна в присъдите, тази публикация предизвиква интерес и със заключителните си констатации. В края на дисертационния труд е **ЗАКЛЮЧЕНИЕТО**, в което обобщаваме резултатността на настоящия труд, като открояваме проблеми, персонажи и сюжети, преброждащи предложеното дисертационно изследване. В заключението сме се позовали и на работещи според нас философски позиции на Мишел Фуко, които отварят блестящи перспективи за бъдещи изследвания.

Дисертационният труд включва и списък от 376 заглавия в цитираната литература.

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

2008

1. **Икономически възгледи за модерни граждани. Богоровият проект *Журнал за наука, занаят и търговия*.** – *Славистика III*, Сборник в чест на XIV Международен славистичен конгрес Охрид 2008, Пловдив, 2008, 264 – 277. ISSN 978-954-423-450-8

2009

2. **Топос и национална идея (Петко-Славейкови територии на българското присъствие).** – *Езиков свят*, Благоевград, 2009, т. 7, № 2, 284 – 287. ISSN 1312-0484

3. **Межкултурният диалог и проблематичната идентичност (Кореспонденции от Ориента в края на XIX век).** – В: Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“ от Международна славистична конференция 2008, Пловдив, 2009, т. 46, № 1, сб. Б, 132 – 138. ISSN 0861-0029

4. **„Вечери в Антимовския хан“ – книга с предказания.** – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Дамянова. София, 2009, 212 – 229. ISBN 978-954-321-650-5

2010

5. **Книгата институция. Някои наблюдения върху Каравеловата литературна библиотека.** – В: Годишник на научните трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“, том 47, сб. Б, 2009, Университетско издателство, Пловдив, 2010, 139 – 153. ISSN 0861-0029

6. **Неславянски контексти и български литературен канон: Възрожденски концепти и кризи.** – Международна научна конференция „Български език и литература в славянски и неславянски контекст“, проведена в Сегед, Унгария, 28 – 29 май, 2009, Сегед, 2011, 419 – 425. ISBN 978-963-306-100-8

7. Сборници и/или антологии (Проектите на професор Петър Динеков). – В: Годишник на научните трудове на Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, том 48, сб. Б, 2010, Университетско издателство, Пловдив, 2011, 46 – 53. ISSN 0861-0029

8. Артикулации на българския свят (Отношенията драма – периодика през Възраждането). – В: Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. дфн Диана Иванова. Пловдив, 2011, 183 – 197. ISBN 978-954-8238-34-2

2012

9. Силуети на книгите от възрожденско време. Вазовите „Чичовци“. – Юбилейна национална научна конференция с международно участие „Човекът и вселената“, посветена на 25-годишнината на Съюза на учените в България – клон Смолян, 6 – 8 октомври 2011 г., Смолян, 2012, 98 – 106. ISBN 978-954-397-025-4

10. Изчезналото литературно наследство. Иван Д. Шишманов и Юрдан Трифонов за изгорелите български библиотеки. – Юбилейна научна конференция с международно участие „Паисиеви четения 2011“, посветена на 50-годишнината на ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 3 – 4 ноември 2011 г. Научни трудове на Филологическия факултет на ПУ, т. 49, кн. 1, сб. Б, 2012, 391-404. ISSN 0861-0029

11. Ресурси от историческото минало на книгата. За оригинала и преводите на една популярна повест през Българското възраждане. – *Българската езикова политика в условията на европейска интеграция и глобализация.* Съст. и редактор проф. дфн Диана Иванова. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2012, 87 – 97. ISBN 978-954-423-784-4

2014

12. Изчезващата възрожденска библиотека. „Случаят“ Петко Славейков. – Научен сборник „Славейковото общество. Изследвания и материали“, София: издателство „Кралица Маб“, 2014, 19 – 27. ISBN 978-954-533-134-3

13. „Човекът в История славеноболгарская“ от Петър Динеков – концепции, традиции, изследователски предизвикателства.

– *Езикова политика в европейски и национален контекст*. Съст. и редактор проф. дфн Диана Иванова. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2014, 224 – 232. ISBN 978-954-423-947-3

2015

14. Форми на политическото в изследването на Иван Шишманов „Раковски като политик“ – Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. дфн Вера Маровска. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2015, 389 – 400. ISBN 978-619-202-081-1

15. Георги Раковски в 1917 година: юбилей и сборници. – Международна научна конференция „Българският език и литература в европейското културно пространство: традиции и перспективи“. Сегед, Унгария, 26 – 27 май 2011 г., Сегед: Jatepress, 2015, 127 – 132. ISBN 978-963-306-380-4

2016

16. „Литературни образи“ на Петър Динеков: критически контексти. – Академик Петър Динеков и хуманитарната наука – идеи, позиции, концепции. Сборник с материали от колегиума, посветен на 100 години от рождението му. София: Мултипринт, 320 – 356, (под печат).

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД (САМООЦЕНКА)

- В дисертационния труд се конструира нов изследователски модел за очертаване на присъствията на възрожденската книга. Тя е изследвана с методологическия инструментариум на френската социология на литературата. Така възрожденската книга се експонира чрез тези методологически процедури едновременно в полето на социалното (като продукт на културата, като символен капитал, като материален обект) и в литературното поле (като интертекст, като конструкт, като литературен образ и модел за конструиране на литература). В дисертационния труд чрез френската социология на литературата се изграждат концепции за приложимостта на редица съотнесимости – теоретически, методологически и композиционни, при анализа на възрожденската книга.
- Възрожденската книга е конституирана като социокултурен „обект“ (Бурдийо). Социолитературните методологически подстъпи са приложени при категоризацията на конструкта лична възрожденска библиотека. Книгите в нея са концептуализирани с оглед на ресурсите, които предполагат местата за съхранение на познанието и на паметта, засвидетелствали способности да оवेशествят понятия като институционален контрол, прагматика на съхраненото културно наследство, практики на опазване на натрупаното познание, жест на систематизация в изследователските подходи към архива, литературен вкус, създаване на литературен каталог.
- Другият формат на съществуване на книгата – в обществено значимата възрожденска библиотека – е проблематизиран в параметрите на потенциала на възрожденските книги да попълват с нови тематични регистри бъдещия влог в националния символен капи-

тал. В очертаването на моделността на подобен избор за попълване на разнообразни тематични профили в имагинерната конструираща се национална доминанта за полезното знание тук са потърсени методите, начините и ресурсите за нейното тематично профилиране; проследени са реакциите на осъзнаване на този приоритет като социокултурна стратегия и поведенчески импулс към приложимостта му в практиката на видни възрожденски библиотефили. Сложността от институционални и контекстуални наличности в изследвания период наложи да се създаде концепция не за процесуалност при попълване на значими тематични полета, а за множественост, за „мрежа“ от продиктувани от историческия или политическия контекст теми, проблематизиращи социалното пространство, символната власт, лидерските аспирации, контрола над националните приоритети. Приложени са основни методологически процедури на социологията на литературата за изследване на литературната комуникация и на литературната еманципация.

- Изведен като същностен социокултурен проблем е символният капитал на европейската култура и литература като усвоено знание, предопределило културни стратегии, поведенчески избор и методологически нагласи към историческото наследство и неговото литературно усвояване и присвояване.
- Дисертационният труд обследва и другата страна на проявления на литературносоциологическия анализ – този на литературното поле. Присъствията на възрожденските книги като литературен феномен, проблематизиращ социокултурното пространство на употребите, на контрола, на делегирането на институционални права на определени социолитературни конструкции, са наложени в дисертационния труд като важна изследователска перспектива. Възрожденската книга е подложена на „обективизиране“, което я превръща в мрежа от общонационални символи, в литературен свод от

теми, образи, микросюжети и конструкти. Тези социолитературни присъствия са обективирани и анализирани в разноформатни, раз-ножанрови и разнохронологически дискурсивни практики. Въз-рожденските социолитературни модели за съграждане на нови културологични връзки между възрожденско и поствъзрожденско, вътре в моделната литературна практика на конкретен литературен (публицистичен) почерк; междуинституционални въздействия, ка-то преса – литература, периодика – драматургия, книга – театрална рецепция, книгата като институция, книгата като комуникативен референт, са основните изследователски зони, които оформят кор-пуса от осъществените в детайли и в конкретика изследователски практики в дисертационния труд.

- Осветляват се социологически и социолитературни академични профили на изследователи на Българското възраждане като интелектуално поле. Статутът на академичните програми, университетските институционални доминанти, личностните интелектуални и социални предпочитания на българските учени са ориентирани към модуса им на приложимост в изследване на процеси, явления и тенденции, присъщи на социологията на литературата. Като илюстративен материал на научните тези в дисертационния труд са цитирани над 360 издания (някои от тях за първи път) – изследвания, периодика и литература, електронни публикации, електронни фондове на френски библиотеки.